

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น: กรณีศึกษาการทำข้าวหลามหนองมน เทศบาลเมืองแสนสุข จังหวัดชลบุรี ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังนี้

1. แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น
 - 1.1 ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น
 - 1.2 ความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น
 - 1.3 ลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่น
 - 1.4 ประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่น
 - 1.5 คุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่น
2. แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น
 - 2.1 กระบวนการเรียนรู้
 - 2.2 การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น
 - 2.2.1 ความหมายของการถ่ายทอดความรู้
 - 2.2.2 ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการถ่ายทอดความรู้
 - 2.2.3 วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญา
 - 2.2.4 องค์ประกอบสำคัญในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญา
3. ประวัติความเป็นมาของข้าวหลามหนองมน
 - 3.1 ที่มาของข้าวหลาม
 - 3.2 ประวัติความเป็นมาของข้าวหลามหนองมน
 - 3.3 เอกลักษณ์ข้าวหลามหนองมน
4. บริบทชุมชนที่ศึกษา
5. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น

1. ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาหรือภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง พื้นเพ รากฐานความรู้ของชาวบ้าน หรือ ความรอบรู้ของชาวบ้านที่เรียนรู้และมีประสบการณ์สืบทอดกันมาทั้งทางตรง คือประสบการณ์ด้วย

ตนเอง หรือทางอ้อม ซึ่งเรียนจากผู้ใหญ่หรือความรู้ที่สะสมมา (เสรี พงศ์พิศ, 2529, หน้า 145)

ภูมิปัญญา หมายถึง ความรู้ ความคิด ความเชื่อ ความสามารถ ความชัดเจน ที่กลุ่มชนได้จากประสบการณ์ที่สั่งสมไว้ใน การปรับตัวและดำรงชีพในระบบนิเวศน์ หรือสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมทางสังคมวัฒนธรรม ที่ได้มีพัฒนาการสืบสานกันมา ที่เป็นผลของการใช้สติปัญญาปรับตัวกับสภาวะต่าง ๆ ในพื้นที่ที่กลุ่มชนนั้นตั้งหลักแหล่งถิ่นฐานอยู่ และได้แลกเปลี่ยนสร้างสรรค์ทางวัฒนธรรมกับกลุ่มชนอื่น จากพื้นที่สิ่งแวดล้อมอื่นที่ได้มีการติดต่อสัมพันธ์กันแล้วรับเอาหรือปรับเปลี่ยนนำมา สร้างประโยชน์ หรือแก้ปัญหาได้ในสิ่งแวดล้อมและบริบททางสังคม-วัฒนธรรมของกลุ่มชนนั้น (เอกวิทย์ ณ ถลาง, 2540, หน้า 11-12)

ภูมิปัญญาหรือภูมิปัญญาชาวบ้าน หรือภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง รากฐานความรู้ของชาวบ้าน หรือความรู้รอบรู้ของชาวบ้านที่เรียนรู้ และมีประสบการณ์สืบต่อกันมา ทั้งทางตรง คือ ประสบการณ์ด้วยตนเอง หรือทางอ้อม ซึ่งเรียนรู้จากผู้ใหญ่หรือความรู้ที่สืบทอดกันมา กล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึงทุกสิ่ง ทุกอย่างที่ชาวบ้านคิดได้เอง ที่นำมาใช้ในการแก้ปัญหา เป็นสติปัญญา เป็นองค์ความรู้ทั้งหมดของชาวบ้าน ทั้งกว้าง ทั้งลึก ที่ชาวบ้านสามารถคิดเอง ทำเอง โดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่แก้ปัญหาการดำเนินวิถีชีวิตได้ในท้องถิ่นอย่างสมสมัย (สามารถ จันทร์สุรย์, 2536, หน้า 146-147)

ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความรู้ความเข้าใจ ความสามารถ ความชำนาญอันเกิดจากประสบการณ์การเรียนรู้ เพื่อนำมาสร้างกิจกรรม เครื่องมือเครื่องใช้ในการประกอบอาชีพ หรือการดำรงชีวิตในสังคมอย่างปกติสุข เข้ากับสภาพแวดล้อมที่ตนอาศัย (เดชบัณฑิต รัตนปิยะภากรณ์, 2550, หน้า 215)

ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง มวลความรู้และมวลประสบการณ์ของชาวบ้านที่ใช้ในการดำเนินชีวิต ให้เป็นสุขโดยได้รับการถ่ายทอด สั่งสมมาโดยผ่านกระบวนการพัฒนาให้สอดคล้องกับสมัย (อังคณา สมคะเนย์, 2535, หน้า 56)

ภูมิปัญญา หมายถึง แบบแผนการดำเนินชีวิตที่มีคุณค่าแสดงถึงความเฉลียวฉลาดของบุคคลและสังคมซึ่งได้สั่งสมและปฏิบัติสืบต่อกันมา ภูมิปัญญาจะเป็นทรัพยากรบุคคลที่มีอยู่ในท้องถิ่นแต่ละแห่ง ซึ่งอาจเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตน หรือเป็นลักษณะสากลที่หลาย ๆ ท้องถิ่นมีคล้ายกันก็ได้ ภูมิปัญญาพื้นบ้านในแต่ละท้องถิ่นเกิดจากการที่ชาวบ้านแสวงหาความรู้เพื่อเอาชนะอุปสรรคทางธรรมชาติ ทางสังคมที่จำเป็นในการดำรงชีวิต ภูมิปัญญาพื้นบ้านจึงเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับการผลิตและวิถีชีวิตของชาวบ้าน (จารุวรรณ ธรรมวัตร, 2543, หน้า 1)

ภูมิปัญญาไทย หมายถึง องค์ความรู้ ความสามารถและทักษะของคนไทย อันเกิดจากการสร้างสมประสบการณ์ที่ผ่านกระบวนการเลือกสรร เรียนรู้ปรุงแต่ง พัฒนา และถ่ายทอด

สืบต่อกันมา เพื่อใช้แก้ปัญหาและพัฒนาวิถีชีวิตของคนไทยให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและ
เหมาะสมกับยุคสมัย (รุ่ง แก้วแดง, 2543, หน้า 204)

ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความรู้และประสบการณ์ทั้งหมดของชาวบ้านในท้องถิ่น
ที่ใช้ในการแก้ปัญหาหรือการดำรงชีวิต โดยได้ปรับความรู้ตามเทคโนโลยีซึ่งได้รับการถ่ายทอด
กั่นกรองเป็นระยะเวลายาวนานต่อเนื่องกันมา (ธีระชัย เจ้าสกุล, 2545, หน้า 8)

ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง องค์ความรู้ทั้งปวงที่ได้สั่งสมและถ่ายทอดเชื่อมโยงสืบต่อ
กันมาอย่างต่อเนื่องไม่ขาดระยะ โดยมีการคิดค้นปรับเปลี่ยนผสมผสานกับความรู้ใหม่ และพัฒนา
ให้เฉียบคมเหมาะสมสอดคล้องกับยุคสมัยอยู่เสมอ เพื่อใช้ในการแก้ปัญหา ป้องกันปัญหาและ
พัฒนาการดำเนินชีวิตให้มีความสุข ภูมิปัญญาชาวบ้านมีทั้งลักษณะที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม
ที่มีความเป็นเอกลักษณ์ของตนเองอย่างชัดเจน (คุรุรักษ์ ภิมยรัญ, 2538, หน้า 31)

ภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือภูมิปัญญาชาวบ้าน เป็นองค์ความรู้ความสามารถของชีวิตที่
สั่งสมสืบทอดกันมา อันเป็นศักยภาพหรือความสามารถที่จะใช้แก้ปัญหา, ปรับตัว เรียนรู้ หรือมี
การสืบทอดไปสู่คนรุ่นใหม่ หรือเป็นแก่นของชุมชนที่จรรโลงชุมชนให้อยู่รอดจนถึงปัจจุบัน
(มณีนภา ชุตินุตร, 2538, หน้า 14)

ภูมิปัญญาเป็นเรื่องที่สั่งสมกันมาตั้งแต่อดีตและเป็นเรื่องราวของการจัดความสัมพันธ์
ระหว่างคนกับธรรมชาติแวดล้อม คนกับคน คนกับสิ่งแวดล้อม โดยผ่านทางกระบวนการทาง
จารีตประเพณี วิธีการทำมาหากินและพิธีกรรมต่าง ๆ ทุกอย่าง เพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่าง
ความสัมพันธ์เหล่านี้ เป้าหมายคือ เพื่อให้เกิดความสงบสุขทั้งในชุมชน หมู่บ้านและปัจเจกชน
(ปรีชา อุตระกุล, 2539, หน้า 9)

ภูมิปัญญา หมายถึง การสร้างงานที่พึ่งพาตนเองทางปัญญา อันเกิดจากความรู้ภายนอก
หรือเกิดการเรียนรู้ด้วยการถ่ายทอดของคนรุ่นเก่าสู่คนใหม่ รุ่นต่อ ๆ มา และได้นำความรู้เหล่านั้น
มาประกอบอาชีพและดำเนินชีวิต ซึ่งการกระทำดังกล่าวไม่สามารถแยกออกจากวิถีชีวิตได้จน
กลายเป็นวัฒนธรรมชุมชน (เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์, 2544, หน้า 113)

สรุปได้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความคิด ความสามารถ ความรู้และ
ประสบการณ์ของคนในอดีต ซึ่งได้สะสมและสืบทอดกันมาจากรุ่นบรรพบุรุษสู่รุ่นลูกหลาน
เพื่อการดำรงชีวิตและแก้ไขปัญหาให้เกิดความสงบสุขทั้งในครอบครัวและชุมชน

2. ความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น

วรรณ นาวิกมูล (2542, หน้า 203) ได้กล่าวถึงความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นว่า
ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีความสำคัญต่อการอยู่รอดและการอยู่อย่างสงบสุขของชาวบ้านในฐานะที่เป็น
ปัจเจกบุคคลและต่อความเป็นอยู่ของชุมชนโดยรวม ซึ่งบทบาทดังกล่าวมีมานาน หากไม่เท่า

อายุของชุมชนเองก็อาจนานกว่า เนื่องจากชุมชนบางแห่งอาจเป็นชุมชนใหม่ที่เกิดจากการที่คนในชุมชนเก่าอพยพย้ายถิ่นฐานใหม่ แต่ยังคงสืบทอดแนวปฏิบัติตามความเชื่อของชุมชนเดิม

เดชบัณฑิต รัตนปิยะภากรณ์ (2550, หน้า 216-217) ได้กล่าวถึงความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น สรุปได้ว่า

1. ทำให้มนุษย์มองเห็นประโยชน์จากธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
2. เกิดความสัมพันธ์ของชุมชนและสังคมที่อาศัยอยู่
3. ก่อให้เกิดความช่วยเหลือ การพึ่งพาและความประหยัด
4. การสร้างขวัญกำลังใจ
5. สร้างงานและสร้างอาชีพให้แก่ชุมชนและสังคม
6. จัดโรคภัยไข้เจ็บ
7. ก่อให้เกิดความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน
8. ให้ความสะดวกสบาย ประหยัดแรงงาน

เอกวิทย์ ณ ถลาง (2536, หน้า 9-16) ได้กล่าวถึงความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีความสำคัญต่อการปรับใช้ในการแก้ปัญหาต่าง ๆ ทางเศรษฐกิจ สังคม และทางจริยธรรม ช่วยให้ผู้กลับสู่สภาวะที่สมดุลและช่วยดำรงรักษาคุณในธรรมชาติได้ดีกว่าความรู้วิทยาการใหม่ ๆ

เอกวิทย์ ณ ถลาง (2540, หน้า 49-50) ได้กล่าวถึงความสำคัญของภูมิปัญญาไว้ในการศึกษาค้นคว้าเรื่องภูมิปัญญาชาวบ้าน ดังนี้

1. เพื่อให้เข้าใจความหมายคุณค่า และคุณลักษณะของภูมิปัญญาจากทุกภูมิภาค ตามความเป็นจริงที่ได้มีพัฒนาการมายาวนาน แล้วนำความเข้าใจไปแพร่กระจายให้คนทั่วไป
2. เพื่อให้คนในแผ่นดินนี้สามารถชื่นชมและภูมิใจในมรดกทางปัญญา
3. เพื่อผดุงศักดิ์ศรี เกียรติภูมิ
4. เพื่อค้นหาศักยภาพและพลังสร้างสรรค์ที่มีพลวัตอยู่ในชีวิตของสังคมไทย แล้วนำเอา ศักยภาพและพลังสร้างสรรค์ที่รู้จักมาเป็นฐานแห่งการปรับเปลี่ยนสร้างใหม่ สืบต่อไปในการปรับตัวกับยุคสมัยในปัจจุบันและอนาคต
5. เพื่อสร้างรอยต่อและชุมชนข่ายแห่งการเรียนรู้ตลอดจนความสำนึกในสิ่งที่มีคุณค่าคู่แผ่นดิน

วรวิธ สุวรรณฤทธิ์ (2546, หน้า 151-154) ได้กล่าวถึงความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นว่า

1. ช่วยสร้างชาติให้เป็นปึกแผ่นมั่นคง
2. สร้างความภาคภูมิใจและศักดิ์ศรีเกียรติภูมิแก่คนไทย

3. สร้างความสมดุลระหว่างคนกับสังคมและธรรมชาติได้อย่างยั่งยืน
 4. ช่วยเปลี่ยนแปลงปรับปรุงวิถีชีวิตของคนไทยให้เหมาะสมได้ตามยุคสมัย
- สุรศักดิ์ ปะดังดาโต (2543, หน้า 45) ได้กล่าวถึงความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นว่า

1. ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นสิ่งที่สั่งสมกันมาแต่อดีต
2. ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ
3. ภูมิปัญญาท้องถิ่นจะถ่ายทอดโดยผ่านกระบวนการทางจารีต ประเพณี วิถีชีวิต การทำมาหากิน และพิธีกรรมต่าง ๆ ทำให้เกิดความสมดุลระหว่างความสัมพันธ์ของสิ่งต่างๆ เหล่านั้น

4. ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีวัฒนธรรมเป็นพื้นฐาน
5. ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีบูรณาการสูง
6. ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีความเชื่อมโยงไปสู่นามธรรมที่ลึกซึ้งสูงส่ง
7. ภูมิปัญญาท้องถิ่นเน้นความสำคัญของจริยธรรมมากกว่าวัตถุธรรม

นิคม ชมภูหอง (2548, หน้า 8) ได้กล่าวถึงความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น สรุปได้ว่า

1. ทำให้เกิดความสงบสุขทั้งในชุมชน หมู่บ้าน หรือในส่วนตัวของชาวบ้านเอง และสามารถปรับประยุกต์หลักธรรมคำสอนทางศาสนาเข้ากับวิถีชีวิตได้อย่างเหมาะสม
2. ทำให้คนในชุมชนพึ่งตนเองได้ ไม่ว่าจะเป็นทางด้านเศรษฐกิจ วัฒนธรรม ประเพณี ในการลดการพึ่งพาตนเองจากสังคมภายนอก
3. สร้างความสมดุลระหว่างมนุษย์กับสังคม และสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติได้อย่างยั่งยืน และช่วยเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตคนไทยให้เหมาะสมได้ตามยุคสมัย
4. ใช้กำหนดแนวทางการปฏิบัติงานของกลุ่มบุคคล หรือเจ้าหน้าที่ของหน่วยงานต่าง ๆ ให้สอดคล้องและผสมกลมกลืนกับวิถีชีวิตของชาวบ้าน
5. ทำให้ผู้เรียนรู้จักท้องถิ่น รักและภาคภูมิใจในท้องถิ่น เป็นการเชื่อมโยงความรู้สึกระหว่างภูมิปัญญาท้องถิ่นและความรู้สมัยใหม่

สรุปได้ว่า ความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ ทำให้ชุมชนพึ่งตนเองได้ สร้างความสมดุลระหว่างบุคคลและชุมชน โดยกำหนดแนวทางการดำเนินชีวิตของบุคคลกับชุมชนให้สอดคล้องกับวิถีชีวิต ตามธรรมชาติและสภาวะแวดล้อมได้อย่างกลมกลืนเหมาะสม

3. ลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่น

เสรี พงศ์พิศ (2529, หน้า 145-146) ได้แบ่งลักษณะของภูมิปัญญาชาวบ้าน เป็น 2 ลักษณะ คือ

1. ลักษณะที่เป็นนามธรรม เป็นโลกทัศน์ เป็นปรัชญาในการดำเนินชีวิต เป็นเรื่องเกี่ยวกับการเกิด แก่ เจ็บ ตาย คุณค่าและความหมายของทุกสิ่งในชีวิตประจำวัน

2. ลักษณะที่เป็นรูปธรรม เป็นเรื่องเกี่ยวกับเฉพาะด้านต่าง ๆ เช่น การทำมาหากิน การเกษตร หัตถกรรม ศิลปะ ดนตรีและอื่น ๆ

เหม ทองชัย (2546, หน้า 8-10) ได้กล่าวว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีลักษณะดังนี้

1. ภูมิปัญญาไทยเป็นเรื่องของการใช้ความรู้ ทักษะ ความเชื่อ และพฤติกรรม
2. ภูมิปัญญาไทยแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติแวดล้อม และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ
3. ภูมิปัญญาไทยเป็นองค์รวมหรือกิจกรรมทุกอย่างในชีวิต
4. ภูมิปัญญาไทยเป็นเรื่องของการแก้ปัญหาการจัดการ การปรับตัว การเรียนรู้เพื่อความอยู่รอดของบุคคล ชุมชน และสังคม
5. ภูมิปัญญาไทยเป็นแกนหลักหรือกระบวนทัศน์ในการมองชีวิตเป็นพื้นความรู้ในเรื่องต่าง ๆ

6. ภูมิปัญญาไทยมีลักษณะเฉพาะหรือมีเอกลักษณ์ในตัวเอง

7. ภูมิปัญญาไทยมีการเปลี่ยนแปลงเพื่อการปรับสมดุลในการพัฒนาการทางสังคม

ยศ สันตสมบัติ (2542, หน้า 51-52) ได้กล่าวถึงลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ ดังนี้

1. ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีลักษณะจำเพาะเจาะจงเฉพาะท้องถิ่น พื้นที่หรือระบบนิเวศชุดใดชุดหนึ่ง องค์ความรู้เกิดขึ้นจากปฏิสัมพันธ์และการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ระหว่างมนุษย์ สัตว์ พืช พลังตามธรรมชาติ ดวงวิญญาณ ที่ดิน แหล่งน้ำ และลักษณะภูมิประเทศในอาณาบริเวณแห่งใดแห่งหนึ่งโดยเฉพาะด้วยเหตุนี้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงก่อสร้างตัวขึ้นจากความเข้าใจอย่างชัดเจนในสัมพันธภาพของสรรพสิ่งและสรรพชีวิตต่าง ๆ ที่ก่อเกิด

2. ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีลักษณะจำเพาะของภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวพันเชื่อมโยงอย่างแนบแน่นกับมิติทางด้านสังคมและสิทธิของชุมชน กล่าวคือ จากมุมมองในด้านของภูมิปัญญาท้องถิ่นระบบนิเวศทุกชุดประกอบขึ้นบนเครือข่ายของความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างกลุ่มคน ครอบครัว เครือญาติและชุมชนกับสิ่งมีชีวิตกลุ่มอื่น ๆ ที่ดำรงอยู่ร่วมกันภายในระบบนิเวศท้องถิ่นชุดนั้น

จิรวรรณ นาคพนม (2549, หน้า 1) ได้สรุปลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่น ไว้ดังนี้

1. ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งต่าง ๆ ในธรรมชาติ คนกับคนอื่น ๆ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ
2. ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีการถ่ายทอดที่สลับซับซ้อน

3. ภูมิปัญญาท้องถิ่นมาลักษณะที่เป็นพลวัตร

ประเวศ วะสี (2536, หน้า 21-22) ได้กล่าวว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นสะสมมาจากประสบการณ์ชีวิตสังคมและในสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกันและสืบทอดกันมาเป็นวัฒนธรรมโดยมีลักษณะสำคัญ คือ

1. มีวัฒนธรรมเป็นฐานไม่ใช่วิทยาศาสตร์
2. มีการบูรณาการสูง
3. มีความเชื่อมโยงไปสู่นามธรรมที่ลึกซึ้งสูงส่ง
4. เน้นความสำคัญของจริยธรรมมากกว่าวัตถุธรรม

นัทสาร สีสลับ (2542, หน้า 1) กล่าวว่า ลักษณะความสัมพันธ์ของภูมิปัญญาไทยมีดังนี้

1. ความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกันระหว่างคนกับโลก สิ่งแวดล้อม สัตว์ พืชและธรรมชาติ
2. ความสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ ที่อยู่ร่วมกันในสังคมหรือชุมชน
3. ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สิ่งเหนือธรรมชาติ ตลอดจนสิ่งที่ไม่สามารถสัมผัสได้ทั้งหลาย

ในเอกสารเรื่อง ภูมิปัญญาท้องถิ่นสู่การเรียนรู้ (นิคม ชมภูหลง, 2548, หน้า 16) ได้กล่าวถึงลักษณะที่สำคัญของภูมิปัญญาไว้ ดังนี้

1. ภูมิปัญญาเป็นความรู้ เป็นข้อมูล เป็นเนื้อหาสาระ เช่น ความรู้เกี่ยวกับครอบครัว ความรู้เกี่ยวกับมนุษย์ เกี่ยวกับผู้หญิงผู้ชาย ประเภทครอบครัว ฯลฯ
2. ภูมิปัญญาเป็นความเชื่อของสังคมโดยอาจยังไม่มีข้อพิสูจน์ยืนยันว่าถูกต้อง เช่น เรื่องนรก-สวรรค์ ตายแล้วไปไหน
3. ภูมิปัญญาคือความสามารถ หรือแนวทางในการแก้ปัญหาหรือป้องกันปัญหา เช่น ความสามารถในการป้องกันไม่ให้เกิดปัญหาขึ้นในครอบครัว
4. ภูมิปัญญาทางวัตถุ เช่น เครื่องใช้ไม่สอยต่าง ๆ ในครอบครัวเพื่อทำให้ครอบครัวมีความสะดวกสบายตามสภาพ เป็นต้น

5. ภูมิปัญญาทางพฤติกรรม เช่น การกระทำ ความประพฤติ การปฏิบัติตัวของคนต่าง ๆ ในครอบครัว จนทำให้ครอบครัวสามารถดำรงอยู่ได้ก็นับเป็นภูมิปัญญาเช่นเดียวกัน จากแนวคิดหลักการที่นำเสนอ ผู้วิจัยสรุปลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่นได้ดังนี้

1. ภูมิปัญญาท้องถิ่นแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติและคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ
2. ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นองค์ความรู้ที่เพื่อแก้ไขปัญหาในวิถีชีวิตของมนุษย์
3. ภูมิปัญญาท้องถิ่นสามารถปรับตัวได้ตามกาลสมัย ทำให้ผู้วิจัยมองเห็นความแตกต่างกัน

ของภูมิปัญญาแต่ละท้องถิ่น แต่ละพื้นที่ และแต่ละกลุ่ม ซึ่งผู้วิจัยได้นำประโยชน์นี้ไปใช้ในการศึกษาครั้งนี้

4. ประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่น

เดชบดีนทร์ รัตนปิยะภากรณ์ (2550, หน้า 216) ได้แบ่งภูมิปัญญาเป็น 2 ประเภท สรุปได้ว่า

1. ภูมิปัญญาประเภทที่เป็นนามธรรม เป็นภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับความคิด ความเชื่อหรือประเพณีที่บุคคลในสังคมกระทำหรือมีความเชื่อสืบต่อกันมา เช่น การทำบุญกวาดน้ำหรือเรื่องของคุณค่า และความหมาย สิ่งต่าง ๆ ในชีวิตประจำวัน เช่น การที่เราได้รับพระราชทานปริญญาบัตรจากสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ

2. ภูมิปัญญาประเภทรูปธรรม เป็นภูมิปัญญาที่สามารถมองเห็น สัมผัสได้ตามร่างกายส่วนอื่นๆ ภูมิปัญญาเหล่านี้อาจเกี่ยวข้องกับอาชีพ การทำมาหากินหรือผลิตเครื่องมือ เครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน

สุรเชษฐ์ เวชพิทักษ์ (2534, หน้า 12) แบ่งประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ดังนี้

1. ภูมิปัญญาเกี่ยวกับระบบการผลิตหรือการประกอบอาชีพซึ่งมีลักษณะการประกอบอาชีพแบบพุทธเกษตรกรรม หรือการประกอบอาชีพที่มีลักษณะจัดความสัมพันธ์สอดคล้องกับธรรมชาติมุ่งการพึ่งพาตนเองเป็นกระแสหลักมากกว่าการพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอก ได้แก่ การทำสวนเกษตรการทำเกษตรผสมผสานและการทำเกษตรแบบธรรมชาติ

2. ภูมิปัญญาเกี่ยวกับระบบสังคม หรือการจัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ ซึ่งได้แก่ ความเชื่อ คำสอน ค่านิยม ประเพณี ที่แสดงออกในแบบแผนการดำเนินชีวิต

3. ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการจัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติหรือสิ่งแวดล้อม ได้แก่ การรักษาป่าไม้ชุมชน การรักษาโรคด้วยสมุนไพร

ยศ สันตสมบัติ (2542, หน้า 55-58) ได้กล่าวถึงประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่นจำแนกตามองค์ความรู้ได้ 4 ประเภท สรุปได้ดังนี้

1. องค์ความรู้ในเรื่องของอาหารและยา เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นส่วนที่เป็นพื้นฐานที่สุดหรือเรียกว่าเป็นองค์ความรู้เชิงเทคนิค ตัวอย่างเช่น ภายในระบบนิเวศชุดหนึ่งพืชผักชนิดใดบ้างที่กินได้ อะไรกินไม่ได้ พืชผักชนิดใดบ้างที่เป็นยา แก้อะไรอะไร เป็นต้น

2. องค์ความรู้ในเรื่องของระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากร เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีลักษณะซับซ้อนและพัฒนามาจากองค์ความรู้เชิงเทคนิคในเรื่องของอาหารและยา ได้แก่ องค์ความรู้ที่เกี่ยวกับเทคนิคในการจัดการระบบการผลิต ตัวอย่างเช่น การคัดเลือกพันธุ์พืช เพื่อตัดพันธุ์ดี การพิจารณาคุณสมบัติของดิน การคัดเลือกและเก็บรักษาพันธุ์พืช องค์ความรู้ที่

เกี่ยวกับการจำแนกประเภทของที่ดินและผืนป่า ตัวอย่างเช่น การจำแนกป่าเพื่อการใช้ประโยชน์ และการอนุรักษ์ องค์ความรู้เกี่ยวกับการพัฒนารูปแบบของความสัมพันธ์ทางสังคมและองค์กรเพื่อจัดการการผลิตและดูแลทรัพยากรส่วนรวม ตัวอย่างเช่น การจัดตั้งกลุ่มเหมืองฝาย เพื่อดูแลน้ำ เป็นต้น

3. องค์ความรู้ในเรื่องของความเชื่อ พิธีกรรม จารีตประเพณีและวิถีปฏิบัติ เป็น ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่แสดงถึงอำนาจของชุมชนในการตรากฎระเบียบต่าง ๆ ซึ่งมักจะปรากฏในรูปของความเชื่อ พิธีกรรม และการสร้างจารีตประเพณี ตัวอย่างเช่น ความเชื่อในเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ในป่าก่อให้เกิดประเพณีการใช้ป่าอย่างอ่อนน้อมยำเกรงและตระหนักในบุญคุณของป่า ซึ่งพิธีกรรม และความเชื่อเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกิดขึ้นเพื่อจัดระเบียบให้กับการผลิตและการจัดการทรัพยากร โดยการเสริมสร้างความผูกพันทางศีลธรรมและการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ระหว่างชุมชนกับป่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นในส่วนที่เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรจึงเป็นการผสมผสานระหว่างหลักการที่เป็นเหตุผลการใช้ความเชื่อและพิธีกรรมมาเป็นมาตรการในการออกกฎระเบียบชุมชน

4. องค์ความรู้ในเรื่องของวิถีคิด เป็นการพัฒนภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีอย่างต่อเนื่องหลายชั่วอายุคน จนทำให้วิถีคิดซึ่งพัฒนามาจากความสัมพันธ์ระหว่างคนและชุมชนกับธรรมชาติ เป็นวิถีคิดที่มีระบบมีเหตุผล ผ่านการตรวจสอบและการพิสูจน์ในชีวิตจริงมาเป็นเวลาช้านาน ตัวอย่างเช่น ความคิดเรื่อง ถิ่นชุมชน เป็นต้น ในการมองภูมิปัญญาท้องถิ่นในลักษณะของวิถีคิดของชาวบ้านทำให้มองเห็นถึงความเชื่อบางประการอันจะเป็นพื้นฐานของการวางกฎระเบียบ จารีตประเพณีชุมชน อีกหนึ่งเป็นมุมมองทางวัฒนธรรมที่ให้ความเคารพแก่ศักดิ์ศรี อัตลักษณ์และความหลากหลายทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ได้

อังกูล สมคะเนย์ (2535, หน้า 37) จัดกลุ่มภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็น 4 กลุ่ม คือ

1. เป็นเรื่องเกี่ยวกับคติ ความคิด ความเชื่อและหลักการที่เป็นพื้นฐานขององค์ความรู้ที่เกิดจากการถ่ายทอดกันมา
2. เป็นเรื่องของศิลปะ วัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณี
3. เป็นเรื่องของการประกอบอาชีพในแต่ละท้องถิ่นที่ได้รับการพัฒนาให้เหมาะสมกับกาลสมัย
4. เป็นเรื่องของแนวความคิดหลักปฏิบัติ และเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่ชาวบ้านนำมาใช้ในชุมชน ซึ่งเป็นอิทธิพลของความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

ประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่นมีด้วยกันหลายด้าน ซึ่งในท้องถิ่นหนึ่ง ๆ จะมีปรากฏให้เห็นในเรื่องของการประกอบอาชีพ การดำรงชีวิต ศิลปวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม จารีตประเพณี

ความเชื่อ ความคิด ทักษะคติ ตลอดจนสิ่งก่อสร้าง เครื่องใช้ เครื่องมือต่าง ๆ ซึ่งมีความแตกต่างกันไปตามแต่ละท้องถิ่น จึงมีลักษณะเป็นทั้งรูปธรรมและนามธรรมที่ถ่ายทอดกันมา สามารถประมวลได้เป็น 9 ประเภท ดังนี้

1. ด้านภาษาและวัฒนธรรม หมายถึง ความสามารถในการผลิตผลงานเพื่อการสื่อสาร การถ่ายทอดเรื่องราวต่าง ๆ ในสังคมให้มีการเรียนรู้ สืบต่อและเผยแพร่แก่สังคมอื่นจนมีลักษณะเป็นเอกลักษณ์ของตนเอง
2. ด้านศาสนาและประเพณี หมายถึง ความสามารถในการประยุกต์หลักธรรมคำสอน ความเชื่อ ค่านิยม จารีต แบบแผนในการดำเนินชีวิต และก่อสันติสุขขึ้นแก่สังคม
3. ด้านศิลปกรรมและสถาปัตยกรรม หมายถึง ความสามารถในการออกแบบ สร้างสรรค์ ประดิษฐ์งานด้านศิลปะเพื่อใช้จินตนาการให้เกิดสุนทรียภาพในสังคม ผลิตผลงานด้านสิ่งก่อสร้าง รูปแบบ และรูปทรงต่าง ๆ ภาพเขียน ภาพวาด จิตรกรรม ประติมากรรมแสดงให้เห็นถึงฝีมือ ความคิด ความเชื่อที่ถ่ายทอดไว้เป็นมรดกแก่สังคม
4. ด้านการศึกษาและการเรียนรู้ หมายถึง ความสามารถในการจัดระบบเพื่อการเรียนรู้ มีกระบวนการให้ความรู้ ถ่ายทอดแนวคิด ความเชื่อ ระเบียบแบบแผน การจัดการเรียนการสอน การให้การศึกษาทั้งที่มีรูปแบบและไม่มีรูปแบบ การส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ การจัดบรรยากาศ และแหล่งที่จะเอื้ออำนวยต่อการเรียนรู้ของคนในสังคม
5. ด้านการแพทย์และสาธารณสุข หมายถึง ความสามารถในการจัดการป้องกันดูแล รักษาสุขภาพ อนามัยของคนในสังคม มีการเรียนรู้ และการถ่ายทอดเพื่อบำบัดและขจัดโรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ ทั้งในส่วนบุคคลและสังคมส่วนรวม โดยใช้ความสามารถในการพึ่งพาตนเอง และทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในสังคมให้เกิดประโยชน์
6. ด้านการรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม หมายถึง ความสามารถในการจัดการสื่ออนุรักษ์ พัฒนา สงวนรักษา และนำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ให้เกิดประโยชน์แก่สังคม ศึกษาและส่งเสริมคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติเพื่อรักษาสังแวดล้อมให้เกิดความสมดุลและยั่งยืน
7. ด้านความเป็นอยู่และการดำรงชีวิต หมายถึง ความสามารถในการจัดระบบการใช้ชีวิตประจำวัน การเลี้ยงดูเด็ก การพักผ่อนหย่อนใจ การละเล่น การแสดง การแต่งกาย การสร้างสรรค์ คติความเชื่อ พิธีกรรมเกี่ยวกับการมีชีวิตอยู่ในสังคมอย่างมีความสุข รวมทั้งข้อห้าม ข้อละเว้นต่าง ๆ ในการดำรงชีวิต
8. ด้านการปกครองและการบริหาร หมายถึง ความสามารถในการจัดสรร จัดระบบ การดูแลระเบียบและองค์การที่สำคัญตามโครงสร้างของสังคม เพื่อให้เกิดความสงบเรียบร้อย มีความเป็นธรรม เป็นสุข มีการแบ่งสรรประโยชน์และทรัพยากรในสังคมร่วมกันมีแนวคิดและ

วิธีการรักษา ป้องกันอันตรายเพื่อให้เกิดความมั่นคงทางสังคม

9. ด้านการผลิตและการบริโภค หมายถึง ความสามารถในการจัดหาและใช้วัสดุ อุปกรณ์ในการทำมาหากิน การประกอบอาชีพ การประกอบอาหาร การประดิษฐ์เครื่องมือ เครื่องใช้เพื่ออำนวยความสะดวกในการผลิตสิ่งของ สำหรับอุปโภคบริโภคของคนในสังคม (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2542, หน้า 20-25)

กรมวิชาการ (2542, หน้า 23) แบ่งประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ดังนี้

1. คติคิด ความเชื่อ หลักการที่เป็นพื้นฐานขององค์ความรู้ที่เกิดขึ้นจากการสังสม ถ่ายทอดกันมา
2. ศิลปวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณี ที่เป็นแบบแผนการดำเนินชีวิตที่ปฏิบัติ สืบทอดกันมา
3. การประกอบอาชีพในท้องถิ่น ท้ายหลักการพึ่งตนเองและได้รับการพัฒนาให้ เหมาะสมกับกาลสมัย

4. แนวความคิด หลักปฏิบัติ และเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่ชาวบ้านนำมาดัดแปลงใช้ใน ชุมชนอย่างเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมและความเป็นอยู่
ผู้วิจัยได้สรุปประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่นดังนี้

1. ความคิด ความเชื่อและศาสนา
2. วัฒนธรรม ศิลปะ ประเพณีและพิธีกรรม
3. การดำรงชีวิตตามสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ
5. คุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาไทยตั้งแต่อดีตเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน มีความเชื่อมโยงสอดคล้องกับธรรมชาติและวิถีการดำเนินชีวิตของคนไทย มีความหลากหลายและแตกต่างกันออกไปตามบริบทของสังคมแต่ละภูมิภาค สะท้อนให้เห็นความสามารถทางความคิด ความเจริญงอกงามทางวัฒนธรรมของคนไทยตั้งแต่ในระดับบุคคล กลุ่มและสังคม ซึ่งได้สรุปคุณค่าของภูมิปัญญาไทย ดังนี้

1. ภูมิปัญญาสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน และสามารถดำรงอยู่ได้ด้วยตนเอง ทั้งนี้เพราะภูมิปัญญาเกิดจากความรู้ ทั้งในด้านค่านิยม จารีตประเพณี จริยธรรม จนเกิดการยอมรับ ถือปฏิบัติ จนกลายเป็นวิถีชีวิตและสร้างปฏิสัมพันธ์ที่ดีในชุมชน
2. ภูมิปัญญาไทยช่วยให้ชาติไทยมีความเป็นปึกแผ่น เป็นหนึ่งเดียว
3. ภูมิปัญญาไทยมีเอกลักษณ์เฉพาะตัวที่สร้างความภาคภูมิใจให้กับคนไทยและแสดงให้นานาอารยประเทศได้เห็นถึงความเป็นไทย ทั้งในด้านวัฒนธรรม ภาษา วรรณกรรม สีน้าและอาหาร ฯลฯ

4. การนำภูมิปัญญาไทยมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิต ท่ามกลางกระแสวัฒนธรรมบริโภคนิยมในยุคโลกาภิวัตน์ สามารถทำให้ชีวิตมีความสุขได้ ทั้งนี้เพราะภูมิปัญญาไทยส่วนใหญ่อิงหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาและยึดหลักความพอเพียง

5. ภูมิปัญญาไทยช่วยสร้างความสมดุลระหว่างคน สังคม ธรรมชาติให้ผูกพันและยั่งยืน ดังจะเห็นได้จากประเพณีสำคัญๆ ของไทยจะแฝงคุณค่าที่ดั่งามไว้ด้วยเสมอ เช่น ประเพณีสงกรานต์ก็ได้กำหนดให้เป็นวันครอบครัวและวันผู้สูงอายุไปในเวลาเดียวกัน ทำให้คนในครอบครัวได้มีกิจกรรมทำร่วมกัน สร้างความรักความอบอุ่นให้กับครอบครัว ประเพณีลอยกระทงก็เป็นการถ่ายทอดภูมิปัญญาให้ตระหนักและเห็นคุณค่าของแม่น้ำที่หล่อเลี้ยงชีวิตมา เป็นต้น (ศิริลักษณ์ บัตรประ โคน, 2551, หน้า 24)

คุณค่าของภูมิปัญญาไทย (นันทสาร สีสลับ, ม.ป.ป.) ได้แก่ ประโยชน์และความสำคัญของภูมิปัญญา ที่บรรพบุรุษไทยได้สร้างสรรค์และสืบทอดมาอย่างต่อเนื่องจากอดีตสู่ปัจจุบัน ทำให้คนในชาติเกิดความรักและความภาคภูมิใจ ที่จะร่วมแรงร่วมใจสืบสานต่อไปในอนาคต เช่น โบราณสถาน โบราณวัตถุสถาปัตยกรรม ประเพณีไทย การมีน้ำใจ ศักยภาพในการประสานผลประโยชน์ เป็นต้น ภูมิปัญญาไทยจึงมีคุณค่าดังนี้

1. ภูมิปัญญาไทยช่วยสร้างชาติให้เป็นปึกแผ่น
2. สร้างความภาคภูมิใจ และศักดิ์ศรีเกียรติภูมิแก่คนไทย
3. สามารถปรับประยุกต์หลักธรรมคำสอนทางศาสนาใช้กับวิถีชีวิตได้อย่างเหมาะสม
4. สร้างความสมดุลระหว่างคนในสังคมและธรรมชาติได้อย่างยั่งยืน
5. เปลี่ยนแปลงปรับปรุงได้ตามยุคสมัย

ชลทิพย์ เอี่ยมสำอองค์ และ วิสนี ตระกูล (2533, หน้า 229-230) ให้ความหมายคุณค่าของภูมิปัญญาชาวบ้านออกเป็น 6 ประการ ดังนี้

1. ช่วยให้เห็นในท้องถิ่นนั้นดำรงชีวิตอยู่ด้วยความสงบสุขกลมกลืนกับสิ่งแวดล้อม ธรรมชาติความเชื่อ และข้อห้ามต่าง ๆ สามารถใช้เพื่อป้องกัน ทำลายสิ่งแวดล้อม และช่วยให้เกิดการอนุรักษ์ธรรมชาติได้อย่างดี
2. สามารถนำมาใช้เพื่อควบคุมพฤติกรรมของคนในสังคมเดียวกัน บารมีของบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้วและเป็นเคารพนับถือกันมา สามารถนำสวรรค์ กรรมและวาสนา ส่งผลต่อพฤติกรรมของชาวบ้าน ความซาบซึ้งในนิทานพื้นบ้าน นิทานชาดก ส่งผลให้คนอ่านอ่อนน้อมง่าย รักสงบ มีความพากเพียรต่อสู้กับความทุกข์ยากและลดการกดขี่ได้สูง

3. ให้ประโยชน์ด้านการรักษาสุขภาพอนามัย และการรักษาพยาบาลเป็นกระบวนการรักษาที่ช่วยเยียวยา และยกระดับจิตใจของผู้ป่วยให้มีพลังใจต่อสู้กับโรคภัยไข้เจ็บ

4. ช่วยส่งเสริมและดำรงไว้ซึ่งเอกลักษณ์ของสังคมนั้น จารีตประเพณี ขนบธรรมเนียม ตลอดจนวิถีการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน เป็นเรื่องที่ปฏิบัติสืบทอดกันมาแต่บรรพบุรุษ การปรับเปลี่ยนการประยุคต์และการสืบทอด ล้วนแล้วแต่ต้องอาศัยภูมิปัญญาของคนในสังคม เพื่อให้เกิดความสอดคล้องเหมาะสมกับสภาพการณ์ และเงื่อนไขที่เปลี่ยนไป ดังนั้นจึงเป็นสิ่งที่ต้องภาคภูมิใจ เพราะเป็นคุณลักษณะเฉพาะท้องถิ่น

5. มีประโยชน์ต่อการประกอบอาชีพ ภูมิปัญญาท้องถิ่นในปัจจุบันซึ่งเป็นภูมิปัญญาที่ประยุกต์แล้ว นำมาใช้ประโยชน์ต่อการประกอบอาชีพแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น เรื่องของการเกษตรกรรมธรรมชาติ การแก้ปัญหาเรื่องการใช้น้ำเพื่อเกษตร การป้องกันกำจัดแมลงโดยไม่ใช้สารเคมี

6. ช่วยให้เข้าใจชุมชนและสามารถนำมาใช้ประโยชน์ในการกำหนดทำที่และเนื้อหาการทำงานกับชุมชน ให้การทำงานด้านการพัฒนาการจัดการศึกษามีความเหมาะสม กับชีวิตความต้องการและสภาพท้องถิ่น ซึ่งถ้าเป็นเช่นนั้นประโยชน์ก็จะเกิดกับกลุ่มเป้าหมายอย่างแท้จริง

จากเอกสารดังที่กล่าวมา ผู้วิจัยได้สรุปคุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่น ดังนี้

1. ช่วยสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนและท้องถิ่น
2. ช่วยสร้างเอกลักษณ์และความภาคภูมิใจให้กับคนในท้องถิ่นนี้
3. ช่วยคนในท้องถิ่นนี้มีความสามารถดำรงชีวิตด้วยตนเอง
4. ช่วยสร้างความสมดุลระหว่างคนกับธรรมชาติแวดล้อม

แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น

1. กระบวนการเรียนรู้

กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น มีความสำคัญและมีคุณค่าต่อวิถีการดำรงชีวิตของผู้คนในชุมชนเป็นอย่างมาก เพราะว่าเป็นกระบวนการสร้างสรรค์ สังคมและถ่ายทอดองค์ความรู้หรือภูมิปัญญาของบรรพบุรุษและผู้คนของสังคมในแต่ละยุคสมัย โดยมีจุดมุ่งหมายที่สัมพันธ์สอดคล้องกับการดำรงชีวิตของคนในชุมชน ให้สามารถดำรงชีวิตอย่างมีความสุขและสามารถเผชิญปัญหาและอุปสรรคต่างๆ ที่เกิดขึ้นได้ในวิถีชีวิตของตน โดยใช้ภูมิปัญญาของตนเองที่มีอยู่ กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาไทยมีมากมายหลากหลายในแต่ละสาขาวิชาและด้านต่าง ๆ (อังกูล สมคะเนย์, 2553, หน้า 31)

กระบวนการเรียนรู้ หมายถึงการเรียนรู้และปฏิบัติให้รู้มาแทนคำว่า การเรียนรู้

การเรียนรู้เป็นกระบวนการที่มีความต่อเนื่อง มีการงอกเงยและเปลี่ยนแปลงได้ ทั้งด้านบวกและด้านลบ การเรียนรู้ที่มีผลสัมฤทธิ์ที่ติดนั้น ผู้เรียนรู้ต้องเรียนรู้ด้วยตนเองโดยการทำความเข้าใจและปฏิบัติจนเกิดความรู้ ความเข้าใจในระบบคิดของตนเอง เนื่องจากความรู้เป็นพลวัตร จำเป็นจะต้องพิจารณาถึงการจัดการความรู้ที่มีอยู่ และความรู้จากภายนอกมาประยุกต์ใช้ ให้เกิดการพัฒนา แล้วจึงจะทำให้การถ่ายทอด และการนำความรู้ไปใช้นั้น เป็นคุณประโยชน์ต่อสังคม การจัดการกระบวนการเรียนรู้ที่เหมาะสม จึงจำเป็นที่จะต้องคำนึงถึงความเป็นมนุษย์และหาวิธีการสร้างแรงจูงใจ เพื่อจะทำให้มนุษย์มีทิศทางของการเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์ควบคู่กันไปด้วยเสมอ (สุพัตรา ชาติบัญชาชัย, 2549, หน้า 26-29)

คำว่า การเรียนรู้ มีขอบเขตที่ครอบคลุมความหมาย 2 ประการ คือ 1. การเรียนรู้ในความหมายของ กระบวนการเรียนรู้ ซึ่งหมายถึงการดำเนินการอย่างเป็นขั้นตอนหรือการใช้วิธีการต่าง ๆ ที่ช่วยให้บุคคลเกิดการเรียนรู้ 2. การเรียนรู้ในความหมายของ ผลการเรียนรู้ ซึ่งได้แก่ ความรู้ความเข้าใจในสาระต่าง ๆ ความสามารถในการกระทำ การใช้ทักษะกระบวนการต่าง ๆ รวมทั้งความรู้สึกรู้สึกหรือเจตคติอันเป็นผลที่เกิดขึ้นจากกระบวนการเรียนรู้หรือการใช้วิธีการเรียนรู้ การเรียนรู้มีลักษณะเป็นทั้งผลลัพธ์อันเป็นเป้าหมายปลายทางและวิธีการนำไปสู่เป้าหมาย ซึ่งลักษณะทั้งสองเป็นองค์ประกอบที่สัมพันธ์กันและส่งผลกระทบต่อกัน หากบุคคลมีกระบวนการแสวงหาความรู้ที่ดีมีประสิทธิภาพและเหมาะสมกับตน บุคคลนั้นก็ย่อมมีโอกาสที่จะเกิดความรู้ความเข้าใจในสาระหรือกระบวนการต่าง ๆ ได้อย่างกระฉ่งฉ่องแท้และลึกซึ้ง เกิดความรู้สึกรู้สึกหรือเจตคติไปในทางที่เหมาะสมและเกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านการกระทำหรือพฤติกรรมไปในทางที่พึงประสงค์ (ทิสนา เขมมณี และคณะ, 2545, หน้า 1)

กาสัถ เตชะขันทะ (2543, หน้า 10) ให้ความหมายของกระบวนการเรียนรู้ คือ กระบวนการที่ทำให้มีความสามารถในการแสวงหา เลือกรับรู้ กลั่นกรองและสั่งสมองค์ความรู้ ทั้งที่เป็นภูมิปัญญาดั้งเดิมและความรู้ใหม่จากภายนอก แล้วนำมาใช้หรือประยุกต์ใช้ในการแก้ปัญหาต่าง ๆ ของชุมชน และมีกระบวนการเรียนรู้ตามความหมายดังกล่าวดังนี้

1. กระบวนการเรียนรู้เป็นกระบวนการกลุ่ม เกิดจากเครือข่ายญาติภาคีสมาชิกได้ร่วมกันพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็น วิพากษ์ วิจารณ์ ตั้งคำถามหาคำตอบ และแนวทางเลือกในการดำเนินงานวัฒนธรรม ลงมือปฏิบัติ ประเมินการดำเนินงาน และสรุปบทเรียนร่วมกัน ซึ่งทำให้เกิดภูมิปัญญาหมู่

2. กระบวนการเรียนรู้จากการลงมือทำจริง พลวัตของการเรียนรู้เกิดจากการพูดคุยแลกเปลี่ยนความรู้ ความคิด ประสบการณ์ วิเคราะห์ปัญหาสาเหตุและหาแนวทางแก้ไขให้ดียิ่งขึ้น ด้วยกระบวนการ คิด-ทำ-ทบทวน-วิเคราะห์-ทำ ซึ่งจะส่งผลให้ได้ยกระดับความคิดและสั่งสม

ภูมิปัญญาไว้

3. การเรียนรู้จากการแก้ปัญหาในชีวิตจริง ซึ่งเป็นความพยายามในการแก้ปัญหาและตอบสนองความต้องการของวัฒนธรรมในชีวิตจริงของท้องถิ่น จึงทำให้ง่ายต่อการทำความเข้าใจ และเรียนรู้ที่จำดำเนินงานวัฒนธรรมได้

4. การเรียนรู้ที่เชื่อมโยงเป็นเครือข่ายที่เครือข่ายญาติภาคีสมาชิกมีการติดต่อ สื่อสารกัน ช่วยเหลือกัน มีความเอื้ออาทรสนใจที่จะมาร่วมกันดำเนินงานโดยใช้ทั้งการเชื่อมโยงเครือข่ายบุคคล และการใช้ช่องทางการสื่อสารต่าง ๆ เช่น สื่อสารมวลชนของท้องถิ่นเป็นกลไก หรือ ตัวกลางในการเชื่อมโยง

เอกวิทย์ ณ ถลาง (2540, หน้า 45-48) ได้กล่าวถึงกระบวนการเรียนรู้ตามธรรมชาติของมนุษย์ไว้ สรุปคือ

1. การลองผิดลองถูก มนุษย์เรียนรู้ที่จะดำรงชีวิตและรักษาเผ่าพันธุ์ของตน ให้อยู่รอดด้วยการลองผิดลองถูก ทั้งในการหาอาหาร การต่อสู้กับภัยธรรมชาติ การรักษาพยาบาลเมื่อเจ็บป่วย และการเผชิญโชคด้วยความเสี่ยงต่าง ๆ แล้วถ่ายทอดประสบการณ์ดังกล่าวให้แก่ลูกหลานของคนต่อไปนาน ๆ เข้าก็กลายเป็นจารีต ธรรมเนียม ประเพณี หรือข้อห้ามในวัฒนธรรมของกลุ่มคนนั้น ๆ ส่งผลภูมิปัญญาในการดำรงชีวิตไว้มากขึ้นจึงมีความเสี่ยงน้อยลง

2. การลงมือทำจริง มนุษย์เรียนรู้ด้วยการลงมือทำจริงในสถานการณ์และสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่จริง การเรียนรู้และสะสมประสบการณ์ต่าง ๆ ไว้ในสถานการณ์จริง ปฏิบัติจริง แล้วส่งต่อไปยังรุ่นลูกหลานแบบค่อยเป็นค่อยไป และกลายเป็นธรรมเนียมหรือวิถีปฏิบัติ

3. การสาธิตวิธีการและการบอกเล่า การถ่ายทอดความรู้และการเรียนรู้จากการทำจริง ได้พัฒนาต่อมาจนเป็นการส่งต่อแก่คนรุ่นหลังด้วยการสาธิตวิธีการและการสั่งสอนด้วยการบอกเล่า นอกจากนั้นมีการสร้างองค์ความรู้ไว้เป็นลายลักษณ์ ในระดับที่มีความซับซ้อนหรือลึกซึ้ง กระบวนการเรียนรู้จะตามความเหมาะสมและสอดคล้องกับพื้นฐานของชาวบ้าน

4. การเรียนรู้ทางพิธีกรรม พิธีกรรมมีความศักดิ์สิทธิ์และมีอำนาจโน้มน้าวให้คนที่มีส่วนร่วมรับเอาคุณค่าและแบบอย่างพฤติกรรมที่ต้องการเน้นเข้าไว้ในตัว เป็นการย้ำความเชื่อและกรอบศีลธรรมจริยธรรมของกลุ่มชน โดยใช้ศรัทธา ความขลังและความศักดิ์สิทธิ์ของพิธีกรรม สร้างกระแสความเชื่อและพฤติกรรมที่พึงประสงค์ พิธีกรรมจึงมิใช่เรื่องเหลวไหลหรือมลายแต่เป็นกรรมวิธีทางวัฒนธรรมที่มีผลในการปลูกฝังบ่มเพาะความเชื่อ คุณค่าและแนวทางความประพฤติที่พึงประสงค์

5. การเรียนรู้ทางศาสนา ศาสนาทั้งในด้านหลักธรรมคำสอน ศีลธรรม วัตรปฏิบัติ ตลอดจนพิธีกรรมและกิจกรรมทางสังคมที่วัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน ล้วนมีส่วนย้ำภูมิปัญญาใน

การเรียนรู้ที่ให้กรอบและบรรทัดฐานความประพฤติให้ความอบอุ่นมั่นคงทางจิตใจ และเป็นที่ยึดเหนี่ยวแก่บุคคลในการเผชิญชีวิตที่ไม่แน่นอนอันเป็นสัจธรรมอย่างหนึ่ง สถาบันศาสนาจะให้การศึกษามีลักษณะเป็นองค์รวมและมีอิทธิพลต่อชีวิตของคนที่น่าเชื่อถือทั้งโดยตรงและโดยอ้อม อีกทั้งเป็นหลักในการกระบวนการจัดการทางสังคมด้วย

6. การแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ การแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ระหว่างกลุ่มคนที่แตกต่างกันทั้งในทางชาติพันธุ์ สังคม และวัฒนธรรม ทำให้กระบวนการเรียนรู้ขยายตัว มีความคิดใหม่เข้ามาผสมกลมกลืนบ้าง ขัดแย้งบ้าง แต่ทำให้เกิดการเรียนรู้ที่หลากหลาย อีกทั้งมีการกระจายเครือข่ายที่กว้างขวางอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน สังคมไทยจึงกลายเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้และมีเครือข่ายแห่งการเรียนรู้ที่มีภูมิปัญญาทั้งเก่าและใหม่ให้เลือกสรรมากมาย

7. การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม ในการแก้ปัญหาทั้งทางสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจและสังคม ได้มีการพยายามเลือกเฟ้นเอาความเชื่อและธรรมเนียมปฏิบัติที่สืบทอดกันมาในสังคมมาผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม ให้สอดคล้องกับฐานความเชื่อเดิม ขณะเดียวกันก็แก้ปัญหาในบริบทใหม่ได้ระดับหนึ่ง

8. ครูฝึกหลักใจ เป็นกระบวนการเรียนรู้อีกอย่างหนึ่ง ที่เป็นการเรียนรู้ในทำนองแอบเรียนและแอบลองทำดูตามแบบที่เฝ้าสังเกต แล้วรับเอามาเป็นของตนเองเมื่อสามารถทำได้จริง ซึ่งเป็นวิธีธรรมชาติวิธีหนึ่งของมนุษย์ในการเรียนรู้จากผู้อื่น โดยในชีวิตจริงของมนุษย์เราจะมีพฤติกรรมครูฝึกหลักใจอยู่ไม่มากนักน้อย

จากกระบวนการเรียนรู้ดังกล่าวมี ผู้วิจัยได้สรุปว่า กระบวนการเรียนรู้เกิดขึ้นจากการเรียนรู้ ผู้เรียนต้องเรียนรู้ด้วยตนเองโดยการทำความเข้าใจและปฏิบัติ กระบวนการเรียนรู้สามารถทำให้ผู้เรียนเกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอันเนื่องมาจากประสบการณ์และการฝึกปฏิบัติ

2. การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น

2.1 ความหมายของการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น

เรไร ไพรวรรณ (2548, หน้า 15) อธิบายว่า การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นการถ่ายทอดความรู้ความสามารถ และประสบการณ์ที่สั่งสมมายาวนานให้แก่ผู้อื่น ซึ่งมีการใช้คำต่างๆ กัน เช่น การถ่ายทอดความรู้ การถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาชาวบ้าน การถ่ายทอดการเรียนรู้ เป็นต้น

กาญจนา เกียรติฉัตร (2546, หน้า 14) อธิบายว่า การถ่ายทอดความรู้ หมายถึง วิธีการส่งต่อความรู้ ความชำนาญ และค่านิยม รวมทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติ แบบจงใจ หรือไม่จงใจ โดยการบอกเล่าหรือทำให้ดู การดูจากตัวอย่างของจริง การได้ฝึกปฏิบัติ โดยการใช้สัญลักษณ์หรือไม่ใช้สัญลักษณ์มุ่งหวังให้ผู้เรียนรับความรู้ มีขั้นตอนการถ่ายทอดความรู้ คือ ขั้นเตรียมการ ขั้นดำเนินการ และขั้นประเมินผล

ปฐม นิคมานนท์ (2538, หน้า 34-35) ได้กล่าวถึงความหมายของการถ่ายทอด

ภูมิปัญญาว่า

2.1.1 เป็นการสืบทอดความรู้ภายในชุมชน ส่วนใหญ่เป็นเรื่องอาชีพของหมู่บ้านที่แทบทุกคนรู้เรื่องทำกัน อาจเป็นอาชีพรองจากการทำไร่ทำนา เช่น เครื่องปั้นดินเผา จักสาน ทอผ้า ซึ่งสมาชิกของชุมชนได้คลุกคลี กันเคยมาตั้งแต่เด็กภายใต้สภาพการดำรงชีวิตประจำวัน

2.1.2 การสืบทอดภายในครัวเรือน เป็นการสืบทอดความรู้ความชำนาญที่มีลักษณะเฉพาะ กล่าวคือ เป็นความสามารถเฉพาะบุคคล หรือเฉพาะครอบครัว เช่น ความสามารถในการรักษาโรค งานช่างศิลป์ ช่างฝีมือ ความรู้ด้านพิธีกรรมต่างๆ ความรู้เหล่านี้จะถ่ายทอดภายในครอบครัวและเครือญาติ บางอย่างมีการวางแผนและเป็นความลับในสายตระกูล

2.1.3 การฝึกจากผู้รู้ ผู้ชำนาญเฉพาะอย่าง เป็นการถ่ายทอดที่ผู้สนใจไปขอรับการถ่ายทอดวิชาการ ผู้รู้อาจเป็นญาติหรือไม่ใช่ญาติ หรืออาจจะอยู่นอกชุมชนก็ได้ เช่น ช่างโปสท์ ช่างลายไทย หมอตำแย เป็นต้น

2.1.4 การฝึกฝนและค้นคว้าด้วยตนเอง อาชีพและความชำนาญหลายอย่างเกิดขึ้นด้วยการคิดค้น คิดแปลง และพัฒนาขึ้นมาด้วยตนเอง แล้วถ่ายทอดไปสู่ลูกหลาน เช่น การแกะสลักหิน เป็นต้น

2.1.5 ความรู้ความชำนาญที่เกิดขึ้นจากความบังเอิญหรือสิ่งลึกลับเป็นความรู้บางอย่าง ที่เกิดขึ้นโดยตนเองไม่ได้สนใจ หรือไม่ได้คาดคิดมาก่อน มีวิญญานหรืออำนาจลึกลับเข้าสิงมาบอกทำให้มีความสามารถในการรักษาโรคได้

การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นการถ่ายทอดความรู้และความสามารถภายในท้องถิ่นชุมชน หรือครัวเรือน ส่วนใหญ่เป็นเรื่องอาชีพที่มีมาตั้งนานและสอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนในท้องถิ่น ซึ่งคนในท้องถิ่นสามารถนำภูมิปัญญาท้องถิ่นนี้ไปประยุกต์ และได้ประโยชน์ในชีวิตของตนเอง

2.2 ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการถ่ายทอดความรู้

สุพัตรา ชาคิบุญชาชัย (2549, หน้า 60-65) ได้กล่าวถึงปัจจัยที่สำคัญสำหรับการถ่ายทอดความรู้คือ

2.2.1 สิ่งเร้า คือ สิ่งที่สามารถกระตุ้นให้เกิดความสนใจและเกิดความต้องการที่จะเรียนรู้สิ่งใดที่สามารถทำให้รับรู้ถึงประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นจากการที่ได้รับความรู้ได้มาก ก็เป็นสิ่งที่แรงความสนใจที่จะเรียนรู้ก็จะมากตามไปด้วย การถ่ายทอดความรู้ไปยังกลุ่มเป้าหมายเพื่อหวังผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมจึงไม่ใช่เรื่องง่าย มีปัจจัยที่เข้ามาเกี่ยวข้องอีกอย่างมากในขั้นตอนของการถ่ายทอดความรู้ ด้วยวิธีการที่เหมาะสมเป็นความสำคัญเบื้องต้นที่จะนำไปสู่การปรับเปลี่ยนพฤติกรรม

2.2.2 ศักยภาพของผู้ถ่ายทอด ผู้ถ่ายทอดต้องมีความเข้าใจในประเด็นที่จะถ่ายทอดอย่างชัดเจน คือ มีความรู้จริง รวมกับความตั้งใจที่ดี ที่จะทำให้ผู้เรียนได้บรรลุตามจุดประสงค์ความสำเร็จของการถ่ายทอด คือ ผู้เรียนสามารถนำไปปฏิบัติได้ ผู้ถ่ายทอดที่เข้าใจหลักการเรียนรู้จะมีการวางแผน เพื่อให้เกิดความสัมฤทธิ์ผลเป็นขั้นตอนจากง่ายไปสู่ความยากและค่อย ๆ ซับซ้อนขึ้น จะไม่ก้าวกระโดด

2.2.3 ภูมิหลังหรือศักยภาพของผู้เรียน ควรคำนึงไว้เสมอว่า ความพร้อมและพื้นฐานของผู้เรียนแต่ละบุคคลมากน้อยต่างกัน ผู้ถ่ายทอดควรมองเห็นความแตกต่างดังกล่าวก่อนทำการถ่ายทอด

ปรมินท์ จารุวรรณ (2542, หน้า 182) การวิจัยการสืบทอดประเพณีสวดพระมัลลย์ที่หมู่บ้านหนองขาว พบว่าปัจจัยที่ทำให้มีการสืบทอดประเพณีดังกล่าว 5 ประการคือ

1. การเป็นชุมชนที่มีประวัติศาสตร์อันยาวนาน ทำให้ชาวบ้านหนองขาวมีความภูมิใจในตนเอง จึงเกิดการสืบทอดประเพณีดังกล่าว
2. ลักษณะสังคมแบบพึ่งพากันทางด้านแรงงาน ทำให้เกิดความผูกพันและรักพวกพ้องเป็นปัจจัยในการสืบทอดประเพณีสวดพระมัลลย์
3. ระบบเครือญาติที่ผูกพันกันด้วยความเชื่อในผีบรรพบุรุษ ผีประจำหมู่บ้านและประเพณีแต่งงาน ทำให้มีการสืบทอดประเพณีสวดพระมัลลย์
4. การนับถือพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน โดยเชื่อเรื่องบาป บุญ นรก สวรรค์ เป็นแรงผลักดันให้เกิดประเพณีของชุมชน
5. การมีระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเอง ซึ่งเกิดจากตั้งชุมชนอยู่ในบริเวณที่อุดมสมบูรณ์เป็นปัจจัยเอื้อให้เกิดการสืบทอดประเพณีของชุมชน

ในการเรียนรู้ของมนุษย์นั้น มีปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการถ่ายทอดการเรียนรู้อยู่หลายปัจจัย (ทรงศิริ สาประเสริฐ, 2542, หน้า 21-40) ดังนี้

1. การวางแผนการถ่ายทอดการเรียนรู้ คือ การกำหนดเป้าหมาย กิจกรรมการเรียน และวิธีการถ่ายทอดความรู้ เพื่อเป็นแนวทางในการถ่ายทอดความรู้ของผู้สอนไปสู่ผู้เรียนอย่างมีประสิทธิภาพและคุณภาพ ให้โอกาสที่ดีแก่ผู้สอนผู้เรียนบรรลุวัตถุประสงค์ของการเรียนการสอน
2. วัตถุประสงค์ของการถ่ายทอดความรู้ วัตถุประสงค์ของการถ่ายทอดความรู้ซึ่งนักวิชาการโดยทั่วไปมีแนวคิดสอดคล้องกันว่า วัตถุประสงค์ของการถ่ายทอดความรู้ที่ดีควรประกอบด้วย 3 ส่วนคือ

2.1 ความรู้ คือ การเรียนรู้ที่ให้ผู้เรียนสามารถนำความรู้ไปใช้พัฒนา แก้ปัญหา และนำไปประยุกต์ใช้ได้

2.2 ทักษะคิด คือ การเรียนรู้ที่กระตุ้นให้ผู้เรียนเห็นคุณค่าของสิ่งที่เรียน มีความสนใจ เกิดความรู้สึกว่ามีคุณค่าทางจิตใจและเกิดความภาคภูมิใจ

2.3 ทักษะในการปฏิบัติ คือ การเรียนรู้ที่ผู้เรียนรู้จากการฝึกปฏิบัติ ภายใต้วามควบคุมดูแลของผู้สอน หรือผู้ถ่ายทอดความรู้จนผู้เรียนสามารถปฏิบัติได้อย่างมีทักษะ

3. การสร้างบรรยากาศในการเรียนรู้ คือ วิธีการสร้างบรรยากาศการเรียนรู้ที่เอื้อต่อผู้เรียนให้เกิดการเรียนรู้ซึ่งอาจแบ่งเป็น

3.1 ปัจจัยของสิ่งแวดล้อมภายนอก เช่น แสงสว่าง เสียง อุณหภูมิ ลักษณะ การจัดห้องเรียน การวางโต๊ะเก้าอี้ เป็นต้น

3.2 ปัจจัยของสิ่งแวดล้อมภายใน เช่น ความสัมพันธ์ของผู้เรียนกับผู้เรียน ความสัมพันธ์ของผู้เรียนกับผู้สอน เป็นต้น

4. สื่อในการถ่ายทอดความรู้ สื่อในการถ่ายทอดความรู้ได้แก่ วัสดุ อุปกรณ์ เครื่องมือต่าง ๆ ที่ผู้สอนนำมาใช้เพื่อให้การถ่ายทอดความรู้ให้เกิดตามวัตถุประสงค์ ซึ่งอาจจะใช้เป็นสื่อสิ่งพิมพ์ สิ่งจำลองหรือสื่ออื่น ๆ

5. แหล่งข้อมูลในการเรียนรู้ แหล่งข้อมูลในการเรียนรู้อาจจะได้จากบุคคลผู้มีความรู้ นิทรรศการ การอภิปราย และกิจกรรมต่าง ๆ รวมทั้งการศึกษาค้นคว้าจากหนังสือ การปฏิบัติในสถานการณ์จริง พิธีกรรม การสังเกต การสาธิต

6. วิธีการเลือกเนื้อหา การเลือกเนื้อหาควรมีความสัมพันธ์กับความต้องการและความสนใจของผู้เรียน ทันต่อเหตุการณ์ และสามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้ และควรเรียงลำดับจากง่ายไปหายาก

7. การประเมินผลการถ่ายทอดความรู้ การประเมินผลจะช่วยให้ทราบความก้าวหน้าของการเรียนรู้ ซึ่งสามารถประเมินได้ใน 2 ช่วงเวลา คือ

7.1 การประเมินผลระหว่างการถ่ายทอดความรู้ สามารถประเมินได้จากพฤติกรรมมีส่วนร่วมการปฏิบัติ ซึ่งอาจใช้วิธีการสังเกต การสัมภาษณ์ก็ได้

7.2 การประเมินผลรวมภายหลังการถ่ายทอดความรู้ เป็นวิธีการมีใช้กันโดยทั่วไป ซึ่งสามารถประเมินได้หลายลักษณะ เช่น ประเมินผลทันทีที่เสร็จสิ้นการถ่ายทอดความรู้ หรือหลังจากนั้นระยะเวลา 3 เดือน 6 เดือน หรือตามความเหมาะสม

ดังนั้น ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการถ่ายทอดความรู้ปัญหาท้องถิ่น ทั้งมีปัจจัยภายนอกและปัจจัยภายใน ทั้งมีปัจจัยเชิงบวกและปัจจัยเชิงลบ ดังนี้ จึงได้นำแนวทางที่ดีไปประยุกต์ในการถ่ายทอดความรู้ปัญหาท้องถิ่น

2.3 วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญา

วิธีการถ่ายทอดความรู้ ถึงแม้ว่าการศึกษาในบริบทที่ต่างกัน ไม่ว่าจะเป็นด้านพื้นที่ วัฒนธรรม สังคมของชุมชน แต่ก็ยังมีความเหมือนกันในวิธีการถ่ายทอด ได้แก่ การบรรยาย การบอกเล่า การสาธิต การฝึกปฏิบัติ การถ่ายทอดผ่านสื่อต่าง ๆ การแลกเปลี่ยนเรียนรู้และการศึกษาดูงาน และที่มีความแตกต่างกันในวิธีการถ่ายทอด ได้แก่ การทดลอง การจัดทำเอกสารเผยแพร่ การจัดอบรม การให้คำปรึกษา โดยผ่านส่วนที่ต่างกันนี้อาจเนื่องมาจากเนื้อหาและองค์ความรู้ต่างกัน ตลอดจนบริบทด้านพื้นที่ วัฒนธรรม สังคม ของชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับแนวทางส่งเสริมภูมิปัญญาไทยในการจัดการศึกษา อังกุล สมคะเนย์ (2553, หน้า 31) ได้กล่าวถึงวิธีการถ่ายทอดความรู้ของภูมิปัญญาชาวบ้านมีวิธีการดังนี้

1. การเล่าเรื่องราวการบอก การเทศน์
 2. การปฏิบัติจริง การพาดูพาทำ
 3. การให้ทำเลียนแบบ
 4. การให้ลองผิดลองถูก การให้ศึกษาด้วยตนเอง และการต่อวิชา และการสอนแบบกลุ่ม
- สามารถ จันทรสุรีย์ (2536, หน้า 149) ได้กล่าวถึงวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญา คือ

1. วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่เด็ก

เด็กโดยทั่วไปมีความสนใจในช่วงเวลาสั้น ในสิ่งที่ใกล้ตัว ซึ่งแตกต่างจากผู้ใหญ่ กิจกรรมการถ่ายทอดต้องง่ายไม่ซับซ้อน สนุกสนาน และดึงดูดใจ เช่น การละเล่น การเล่านิทาน การลองทำ (ตามตัวอย่าง) การเล่นปริศนาคำทาย เป็นต้น วิธีการเหล่านี้เป็นการสร้างเสริมนิสัยและบุคลิกภาพที่สังคมปรารถนา ซึ่งส่วนใหญ่มุ่งเน้นจริยธรรมที่เป็นสิ่งที่ควรทำและไม่ควรทำ

2. วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่ผู้ใหญ่

ผู้ใหญ่ถือว่าเป็นผู้ผ่านประสบการณ์ต่าง ๆ มาพอสมควรแล้ว และเป็นวัยทำงาน วิธีการถ่ายทอดทำได้หลายรูปแบบ เช่น วิธีบอกเล่าโดยตรง หรือบอกเล่าโดยผ่านวิธีสู่ขวัญ พิธีกรรมทางศาสนา พิธีตามขนบธรรมเนียมประเพณีของท้องถิ่นต่าง ๆ ดังจะเห็นได้โดยทั่วไปในพิธีการแต่งงานของทุกท้องถิ่น จะมีขั้นตอนมีคำสอนที่ผู้ใหญ่สอนคู่บ่าวสาวอยู่ทุกคู่ รวมทั้งการ ลงมือประกอบอาชีพตามอย่างบรรพบุรุษ ก็มีการถ่ายทอดเชื่อมโยงประสบการณ์โดยตลอด

มาริสา โกรสยะโยธิน (2545, บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่อง องค์ความรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาพื้นบ้านในการทำข้าวด้วยวิธีการเกษตรธรรมชาติ ผลการวิจัยพบว่า ผู้ทรงภูมิปัญญามักไม่ได้ทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้โดยตรงให้แก่ชุมชน การถ่ายทอดความรู้จะกระทำต่อเมื่อมีการขอรู้ต่อตัวภูมิปัญญาเองและวิธีการถ่ายทอดความรู้ของภูมิปัญญาทำโดยทำให้ดูและให้ลงมือปฏิบัติงานจริงในแปลงนาของตนเอง ต่อเมื่อพบปัญหาก็จะบอกวิธีแก้ปัญหานั้นเป็นขั้นตอน รูปแบบ

การถ่ายทอดความรู้ที่เหมาะสมพบว่า วิธีการสาธิต การทดลอง การสอนโดยภูมิปัญญาหรือผู้รู้ การแลกเปลี่ยนเรียนรู้และการศึกษาดูงาน เป็นวิธีการถ่ายทอดความรู้ที่เหมาะสมในชุมชน ส่วนการถ่ายทอดความรู้ระหว่างชุมชนผู้เกี่ยวข้องเห็นว่า การจัดอบรมให้ความรู้โดยวิทยากรจากหน่วยราชการ การจัดให้ศึกษาดูงาน การแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับชุมชนข้างเคียง การถ่ายทอดความรู้โดยการบอกเล่าและการถ่ายทอดความรู้ผ่านสื่อต่าง ๆ ที่เหมาะสม

เดชบัณฑิต รัตนปิยะภากรณ์ (2550, หน้า 225-226) ได้กล่าวว่า การถ่ายทอดภูมิปัญญาไทยด้วยวิธีการต่าง ๆ ผู้ถ่ายทอดจะต้องรู้ก่อนว่า ผู้ที่จะรับการถ่ายทอดมีความรู้ในระดับใด หากผู้รับการถ่ายทอดมีความรู้น้อยผู้ถ่ายทอดจะต้องใช้วิธีการที่ง่ายไม่ซับซ้อนหรือยากนักแม้แต่คำพูดที่ใช้สอนก็เป็นคำธรรมดา ไม่ใช่คำศัพท์ทางวิชาการมากเกินไปจะทำให้ผู้ได้รับการถ่ายทอดไม่เข้าใจความหมาย การถ่ายทอดความรู้ต่าง ๆ ทางภูมิปัญญาไทยสรุปอาจแบ่งได้เป็น

1. การถ่ายทอดโดยการเล่าให้ฟัง
2. การถ่ายทอดโดยการจัดอบรมภาคทฤษฎีและปฏิบัติ
3. การถ่ายทอดให้บุคคลเฉพาะตัวหรือคนกลุ่มเล็ก ๆ
4. การถ่ายทอดหรือสืบทอดภายในวงศ์ตระกูลหรือเครือญาติ
5. การถ่ายทอดโดยการเขียนเป็นลายลักษณ์อักษร
6. การรับการถ่ายทอดแบบดู “ครูพักลักจำ”
7. การถ่ายทอดในสถาบันการศึกษา หรือโรงเรียน
8. การถ่ายทอดโดยการอาศัยแรงงานหรือการทำเป็นอาชีพในโรงงานอุตสาหกรรม
9. การถ่ายทอดทางสื่อมวลชน

ชูเกียรติ สีสวรรณ (2535, หน้า 33) ได้ศึกษาเรื่องกระบวนการเรียนรู้ที่มีอยู่ในท้องถิ่นชนบทภาคเหนือ ผลการวิจัยพบว่า ระบบถ่ายทอดความรู้ในท้องถิ่นเริ่มจากบ้าน วัด และมีการพัฒนาจนถึงการเรียนในโรงเรียน ระบบการศึกษาที่มีอยู่ในท้องถิ่น เริ่มจากการเรียนการสอนในบ้าน ที่มีผู้สอนเป็นผู้รู้ เชี่ยวชาญในวิชานั้น ซึ่งอาจเป็นบรรพบุรุษหรือผู้อื่น ๆ เนื้อหาที่ถ่ายทอดเป็นเนื้อหาของวิชาชีพที่ถ่ายทอดกันมานานแล้ว ปัจจัยสำคัญที่ทำให้ผู้เรียนอยากเรียนวิชาชีพจากบรรพบุรุษหรือผู้รู้ คือ ตัวอย่างความสำเร็จของบรรพบุรุษในงานอาชีพนั้น และเงื่อนไขทางการคมนาคมที่ลำบากทำให้คนในหมู่บ้านไม่สามารถออกไปเรียนรู้โดยเข้าโรงเรียนหรือเรียนวิชาชีพต่าง ๆ ได้

ในรายงานการวิจัย เรื่อง การบวนการเรียนรู้และการสืบทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรเป็นอาหารและยา (นภดล ทองนพเนื้อ, สมหญิง พุ่มทอง, พัชรี คงสมัย และศิดาพร ยังกง, 2544, หน้า 8-11) ผู้วิจัยได้แบ่งวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาไว้ ดังนี้

1. การถ่ายทอดความรู้และภูมิปัญญาในอดีตอาจจัดแบ่งได้เป็น 2 วิธี คือ

1.1 การถ่ายทอดโดยวิธีมุขปาฐะ หรือ ปากต่อปาก การถ่ายทอดโดยปากต่อปาก แบ่งได้เป็น

1.1.1 การถ่ายทอดภายในตระกูล โดยการถ่ายทอดขึ้นอยู่กับลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างผู้ถ่ายทอดกับผู้ที่ได้รับ เรียกว่า การสืบทอดวิชา

1.1.2 การถ่ายทอดวิชาระหว่างครูกับศิษย์ ครูจะช่วยแนะนำสั่งสอนและฝึกฝนจนชำนาญซึ่งศิษย์จะต้องหมั่นสังเกตและจดจำ

1.2 การถ่ายทอดโดยการจดจารึกความรู้ไว้

2. การถ่ายทอดภูมิปัญญาในปัจจุบัน ในปัจจุบัน ยุคที่การสื่อสารมวลชน การคมนาคม เทคโนโลยี มีความเจริญก้าวหน้า ทันสมัยและรวดเร็ว การถ่ายทอดภูมิปัญญาอาจถ่ายทอดด้วยรูปแบบที่หลากหลาย สะดวกต่อผู้บริโภคมากยิ่งขึ้น โดยผ่านทางสื่อสารมวลชนทุกสาขา ไม่ว่าจะเป็นหนังสือ เอกสาร สิ่งพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ ภาพยนตร์ และอื่น ๆ

นิคม ชนม์กุล (2548, หน้า 35) ได้กล่าวถึงวิธีการสืบทอดภูมิปัญญาที่สำคัญมีดังนี้

1. การเล่าเรื่องราว การบอก การเทศน์
2. การให้ปฏิบัติจริง
3. การให้ทำเลียนแบบ
4. การลองผิดลองถูก
5. การให้ศึกษาด้วยตนเอง
6. การต่อวิชา
7. การสอนแบบกลุ่ม

จากทฤษฎีของนักวิชาการดังกล่าว ผู้วิจัยพอสรุปได้ว่า วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นประกอบด้วย การบอกเล่าของผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญา การสังเกต จดจำด้วยการถ่ายทอด การเลียนแบบและฝึกฝนด้วยผู้รับการถ่ายทอด และการสอบถามผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญา

2.4 องค์ประกอบสำคัญในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญา

ศรีสมร พุ่มสะอาด (2537, หน้า 17) กล่าวถึงองค์ประกอบสำคัญในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาไว้ว่าควรมี 8 ส่วน ดังนี้

1. บุคลากร
2. สื่อ/ วัสดุ อุปกรณ์
3. กิจกรรม
4. อาคารสถานที่

5. เนื้อหา
6. บรรยายภาพ/สภาพแวดล้อม
7. แผนงาน/โครงการ
8. เครื่องมือประเมิน

ชิตินา ทิพย์สังวาลย์ (2544, หน้า 26) ได้กล่าวถึงองค์ประกอบสำคัญในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาว่ามี 5 ส่วน คือ

1. ผู้รับการถ่ายทอดภูมิปัญญา

ผู้รับการถ่ายทอดภูมิปัญญาโดยอาศัยสายสัมพันธ์ภายในครอบครัว และความคุ้นเคยกันภายในชุมชน

2. ภูมิปัญญาที่ได้รับ (เนื้อหาที่เรียน)

เนื้อหาที่เรียน คือ การเตรียมเนื้อดินปั้น การขึ้นรูป การตกแต่งผลิตภัณฑ์ และการเผา

3. วิธีการเรียนรู้

3.1 การบอกเล่าของผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญา

3.2 การสังเกต จดจำของผู้รับการถ่ายทอดภูมิปัญญา

3.3 การทำเลียนแบบผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญา

3.4 การสอบถามผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญา

4. ผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญา

ผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญา จะเป็นสมาชิกในครอบครัว เป็นช่างปั้นที่มีฝีมือดีเป็นที่ยอมรับกันในชุมชน และเป็นวิทยากรจากกรมส่งเสริมอุตสาหกรรมส่งมาให้การอบรมความรู้ในการผลิตเครื่องปั้นดินเผา

5. บริบทแวดล้อม (สิ่งที่เกี่ยวข้อง)

5.1 เวลาที่ใช้ในการถ่ายทอด คือ ช่วงเวลาที่ใช้ในการผลิตเครื่องปั้นดินเผา หรือเวลาที่ผู้รับการถ่ายทอดภูมิปัญญาสะดวกที่จะมาเรียนกับผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญา

5.2 การไหว้ครู หรือคำตอบแทนก่อนมีการถ่ายทอดภูมิปัญญา

5.3 สถานที่ที่ใช้ในการถ่ายทอด คือ บ้านของผู้ถ่ายทอดนั่นเอง

อนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์ (2541, หน้า 66) กล่าวองค์ประกอบสำคัญในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาว่ามี 3 ส่วน คือ

1. ผู้ถ่ายทอด
2. ผู้รับการถ่ายทอด
3. ภูมิปัญญาและกระบวนการถ่ายทอด(เนื้อหา)

จากทฤษฎีของนักวิชาการดังกล่าว ผู้วิจัยพอสรุปได้ว่า องค์ประกอบสำคัญในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาประกอบด้วย 1. ผู้สืบทอด 2. ผู้รับการสืบทอด 3. เนื้อหาที่เรียนรู้ 4. วิธีการเรียนรู้ 5. บริบทแวดล้อม (สิ่งที่เกี่ยวข้อง) ผู้วิจัยสามารถนำความรู้นี้ไปสร้างกรอบการสัมภาษณ์ในการศึกษาครั้งนี้

จากความหลากหลายของการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นและกระบวนการเรียนรู้ ผู้วิจัยได้พบว่า การสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นมีการเชื่อมโยงอย่างมากต่อกระบวนการเรียนรู้ เมื่อมนุษย์จะสืบทอด ถ่ายทอด หรือเผยแพร่ความรู้ ความสามารถ หรือภูมิปัญญา ใดๆ ก็ตาม ต้องผ่านกระบวนการเรียนรู้ก่อน การสืบทอดและกระบวนการเรียนรู้ทำให้มนุษย์สามารถดำรงเผ่าพันธุ์ได้และพัฒนาเจริญขึ้นได้ ความรู้ ความคิดและประสบการณ์ที่สะสมมาจากคนรุ่นเก่าๆ มีความสามารถช่วยเหลือคนรุ่นใหม่แก้ไขปัญหาคำและดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมีคุณค่า

ประวัติความเป็นมาของข้าวหลามหนองมน

1. ที่มาของข้าวหลาม

วิมลศิริ รัชกาลสพรพงศ์ (2550, หน้า 37) ได้กล่าวว่า ที่มาของคำว่า “ข้าวหลาม” แต่ก่อนเราจะเรียกของทุกอย่างที่ใส่กระบอกละและนำไปเผาว่า “หลาม” ต่อมาการทำหลามหลายแบบ เช่น ปลาหลาม ยาหลาม จึงเรียกข้าวเหนียวผสมกะทิในกระบอกละว่า “ข้าวหลาม” เมื่อพิจารณาถึงที่มาของคำว่า “หลาม” ยังตอบไม่ได้ว่ามาจากภาษาใด

การเผาข้าวหลาม เริ่มมาจากการที่คนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ปลูกข้าวพันธุ์พื้นเมืองดั้งเดิม และใช้รับประทานเป็นอาหารหลักมานานกว่า 3000 ปีมาแล้ว พันธุ์ข้าวที่นักโบราณคดีพบคือ พันธุ์เมล็ดป้อม (ข้าวเหนียว) ตั้งแต่สมัยทวารวดี-อยุธยา ข้าวเหนียว เป็นอาหารที่คนนิยมบริโภคอย่างแพร่หลาย ทั้งเป็นอาหารหลักและอาหารว่าง มีประเพณีในการทำขนมไหว้สักระหว่างหรือ“ผี” ผู้บันดลความอุดมสมบูรณ์ในการทำสิกรรมให้กับชาวบ้าน คนในชุมชนจึงพากันเผาข้าวหลามในกระบอกละไม้ไผ่ ซึ่งยังมีร่องรอยที่เป็นประเพณีของคนไทยเชื้อสายลาวอยู่จนถึงปัจจุบัน

2. ประวัติความเป็นมาของข้าวหลามหนองมน

ข้าวเหนียวขาว เป็นอาหารหลักอีกประการหนึ่งของชาวอีสานซึ่งรับประทานกันเป็นประจำเหมือนกับการรับประทานข้าวเป็นอาหารหลักประจำในภูมิภาคอื่น ๆ ประชาชนชาวอีสานนิยมรับประทานข้าวเหนียวกับปลาร้า ปลาเจ่า และผักสด ผักดองเป็นประจำจนเป็นอาหารหลักแต่ยังสามารถนำมาเป็นอาหารว่างได้อีกด้วย เช่น ข้าวเหนียวมะม่วง ข้าวเหนียวทุเรียน เป็นต้น (จารึก ถึงลาภ, 2546, หน้า 5)

ข้าวเหนียวดำมีผู้นิยมรับประทานกันมากเช่นเดียวกับข้าวเหนียวขาว อย่างเช่น ข้าวเหนียวดำกับเผือกก็อร่อยไม่แพ้กัน ข้าวเหนียวขาวและข้าวเหนียวดำสามารถนำมาเป็นอาหารว่างชนิดหนึ่งคือ ข้าวหลาม ในตอนนี้ที่มีชื่อเสียงมากที่สุดต้องยกให้ ข้าวหลามหนองมน ที่มีการทำกันเป็นจำนวนมากและยังอร่อยอีกด้วย (จารึก ถึงลาภ, 2546, หน้า 5)

กว่าที่ข้าวหลามหนองมน จะโด่งดังมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักของนักท่องเที่ยวที่แวะมา แรกเริ่มเดิมทีชาวบ้านหนองมนมีอาชีพทำนา เมื่อหมดหน้านาก็จะทำข้าวหลามเป็นของหวานกินกันตามอัตภาพ โดยจะนำข้าวเหนียวไปแลกกับน้ำตาลและมะพร้าวจากหมู่บ้านอื่น ส่วนไม้ไผ่ปากี่หาคัดกันเองบนเขาบ่อยาง เมื่อมีงานประจำปีที่ศาลเจ้าหลักหนองมน จึงเกิดมีการค้าขายขึ้น พ่อค้าแม่ค้าส่วนจะขายข้าวหลาม ควบไปกับการขายอ้อยควั่นและถั่วแก้ว โดยในยุคนั้นมีขายกันเพียงไม่กี่เจ้า จนเมื่อมีการตัดถนนสุขุมวิท (สายเก่า) ทำให้มีผู้คนแวะเวียนเข้ามาเที่ยวชมกันมากขึ้น เกิดร้านค้ามากมายเรียงยาวตามเส้นทางสายสุขุมวิท ต.แสนสุข จ.ชลบุรี ที่ไม่ว่าใครผ่านไปผ่านมาต้องแวะลงไปซื้อข้าวหลามติดไม้ติดมือกลับบ้าน ซึ่งปัจจุบันข้าวหลามหนองมนผ่านยุคผ่านสมัยมาเป็นเวลาหลายสิบปีมาแล้ว (หมูหิน, 2555)

ประวัติศาสตร์เป็นมาของข้าวหลามมีรายละเอียดไม่มากนัก เพราะการทำข้าวหลามมีมาตั้งแต่สมัยก่อนจนถึงปัจจุบันนี้ ส่วนใหญ่จะมีคนบอกว่าการทำข้าวหลามนั้นทำมาตั้งแต่สมัยปู่ ย่า ตา ยาย ที่คิดค้นแปลงมาโดยนำข้าวเหนียวกับถั่วดำมาปนคลุกเคล้ากันแล้วใส่กระบอก แต่บางคนบอกว่าทำด้วยข้าวเหนียวแดงใส่ถั่วแล้วหีบขาย ต่อมานิยมทำกันมาเรื่อย ๆ จนกลายเป็นข้าวหลามใส่กระบอกไม้ไผ่ สมัยก่อนมีไม้ไผ่มากพอในการทำข้าวหลาม แต่ในปัจจุบันมีการผลิตข้าวหลามขายกันถ้วนหน้าจนมีชื่อเสียงแพร่หลายและนิยมทำกันมากในชุมชนจนยึดเป็นอาชีพกระบอกไม้ไผ่จึงหายากต้องสั่งมาจากจันทบุรีเป็นคันรถ (จารึก ถึงลาภ, 2546, หน้า 6)

3. เอกลักษณ์ข้าวหลามหนองมน

จารึก ถึงลาภ (2546, หน้า 26) ได้กล่าวถึงเอกลักษณ์ของข้าวหลามหนองมน ได้ดังนี้

1. มีรสชาติ หอม หวานมัน
2. ใช้หั่วกะทิ โดยการใช้มะพร้าวสด ๆ
3. มีการสอดไส้ต่าง ๆ ให้เลือกหลายชนิด ไม่เหมือนจังหวัดอื่น ๆ
4. ข้าวหลามหนองมนไม่ลอกเปลือกออกเมื่อเผาข้าวหลามเสร็จ
5. ใส่ข้าวเหนียวในกระบอกครึ่งหนึ่ง ประมาณ 5 นิ้ว

บริบทชุมชนที่ศึกษา

1. ประวัติความเป็นมา

จากหลักฐานต่างๆ ทางพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ระบุว่า ชลบุรี เป็นหัวเมืองชายทะเลมาก่อน เมื่อครั้งยุคต้นกรุงศรีอยุธยา ก่อตั้งเมื่อปี พ.ศ. 1919 ตรงกับรัชสมัยของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 แห่งกรุงอโยธยา และมีความเจริญด้านการค้าทางเรือมากในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย คือในแผ่นดินของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช และในสมัยของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ชลบุรีเป็นหัวเมืองชายทะเลขนาดเล็ก เจ้าเมืองกินศักดินาเพียง 2400 ได้สายไม้แดง เป็นหัวเมืองผ่านของเรือสำเภาที่มีเส้นทางค้าขายระหว่างประเทศ ชลบุรีเคยเป็นดินแดนและที่อยู่ของโจรสลัดมาก่อน เป็นที่สร้างสมของพวกนักเลงอันธพาล และเป็นแหล่งหลบภัยของเหล่าบรรดานักโทษที่หนีอาญาแผ่นดินมา ดังนั้นตามวิเทศปัจจัยทางการปกครองของพระเจ้าอยู่หัวไทยบางพระองค์ จึงได้แต่งตั้งหัวหน้าโจรสลัดเหล่านี้ เป็นเจ้าเมืองเสียเลย (จารึก ถึงลาภ, 2546, หน้า 3)

เทศบาลเมืองแสนสุขได้รับการยอมรับจาก สุขาภิบาลแสนสุข ขึ้นเป็นเทศบาลตำบลแสนสุข เมื่อวันที่ 26 พฤศจิกายน 2531 พร้อมกันนี้ได้ขยาย พื้นที่ความรับผิดชอบจาก 12.5 ตารางกิโลเมตร (15 หมู่บ้าน) เป็น 20.268 ตารางกิโลเมตร (20 หมู่บ้าน) ด้วยศักยภาพของท้องถิ่น และ ผู้บริหารท้องถิ่น ในการบริหารจัดการอย่างเป็นระบบ สร้างความเจริญก้าวหน้าได้อย่างรวดเร็ว และในปีพ.ศ. 2536 เทศบาลฯ จึงได้รับงบประมาณสนับสนุนจากหน่วยราชการต่างๆ เป็นจำนวนมาก เช่นการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย กระทรวงวิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยี องค์การบริหารส่วนจังหวัด กรมการปกครอง ฯลฯ ซึ่งเทศบาลฯ ได้นำงบประมาณเหล่านั้นมาใช้ในการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง จวบจนปัจจุบัน เทศบาลฯ ได้รับการยกระดับขึ้นเป็นเทศบาลเมืองแสนสุข เมื่อวันที่ 27 ตุลาคม 2544 และยึดหลัก การบริหารที่เด่นชัด คือ "เทศบาลเมืองแสนสุข ต้องเป็นเมืองที่น่าอยู่ ควบคู่กับการรักษาทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมที่ยั่งยืน มีแหล่งท่องเที่ยวที่สะอาดสวยงาม เป็นที่รู้จักระดับสากล พัฒนาเศรษฐกิจสังคมให้เจริญรุ่งเรือง เพื่อให้ประชาชนอยู่ดีกินดีตลอดไป" (เทศบาลเมืองแสนสุข, 2554)

ส่วนในการตั้งรกราก ถิ่นฐานของชุมชนหนองมน บางแสน หรือตำบลบ้านเหมื่อนนั้น น่าจะอยู่ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ที่พระเจ้าอยู่หัวทรงฟื้นฟูการค้าสำเภากับจีนขึ้นใหม่ มีการส่งสำเภาออกต่างประเทศมากในสมัย รัชกาลที่ 2 และสมัยต้นรัชกาลที่ 3 เมื่อการค้าเจริญก็เกิดบรรดาเจ้าสัวจีนมากมาย มีการผูกข้อมือจีน เหล่านั้นเป็นต้น ทำเรือต่างๆ ที่สำคัญด้านนี้ มีหลักฐานอ้างอิงถึง ดังเช่น เมืองศรีพะโล (ในเขตเทศบาลตำบลบางทราย) เมืองบางพระเรือ (ในเขตเทศบาลบางพระ) ดังนั้นชุมชนบางแสน หาดวอนนภา จึงน่าจะเกิดภายหลังชุมชนอ่างศิลา เพราะเป็นชุมชนฉนวนระหว่างท่าเรือดังกล่าว

ประมาณการณ์ว่าชุมชนหนองมนน่าจะเกิดในสมัยต้นรัชกาลที่ 3 ที่มีบรรดาพ่อค้าทางเรือมาจับจองถิ่นที่อยู่อาศัยริมทะเล ท่ามกลางต้นมะพร้าวที่มีอายุยืนเก่าแก่กว่าเป็นร้อย ๆ ปี เพราะบรรดามะพร้าวที่ต้นสูง ๆ อายุมากเหล่านี้ เกิดจากบรรดาลูกมะพร้าวที่ลอยน้ำทะเลเข้ามาอ่าวไทยมาจากชายฝั่งทะเลจังหวัดภาคใต้ เมื่อมีชุมชนใหญ่ขึ้น ศาสนสถานก็ก่อสร้างติดตามมา เพื่อสืบสานวัฒนธรรมชุมชนดังเช่น อุโบสถวัดตาลล้อม และอุโบสถวัดท้ายคอน มีอายุทางสถาปัตยกรรมใกล้เคียงกัน คือ เป็นสถาปัตยกรรมของยุคต้นรัตนโกสินทร์ สืบเนื่องจากข้อฟ้าใบระกา หางหงส์ และเครื่องเคลือบจากจีนที่ประดับบนหน้าบัน เป็นตัวชี้ว่า ชุมชนบ้านหนองมนและชุมชนบ้านเหมื่อนนั้น น่าจะเกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 (พ.ศ. 2367-2394) ส่วนอุโบสถวัดกลางคอน น่าจะมีอายุหรือสร้างขึ้นภายหลัง (จารึก ถึงตาก, 2546, หน้า3-4)

ชุมชนหนองมน ในอดีตเป็นชุมชนเล็ก ๆ มีทั้งคนไทยและคนจีนปลูกบ้านชั้นเดียว ประกอบอาชีพการค้าขายเล็ก ๆ น้อย ๆ หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ประมาณปี พ.ศ. 2487 เป็นต้นมาเริ่มมีคนจากถิ่นอื่นมาตั้งหลักประกอบอาชีพรับจ้าง การค้าขายของตลาดหนองมนเจริญขึ้นเมื่อจอมพล ป. พิบูลสงคราม มาสร้างสถานที่ตากอากาศที่ชายหาดบางแสนและสร้างถนนต่อลงไปถึงชายหาดบางแสนและเขาสามมุข การเดินทางจึงสะดวกขึ้น มีคนที่มาจากกรุงเทพฯ มาเที่ยวและพักผ่อน ชาวหนองมนก็เริ่มมีจักรยานใช้ผ่อนแรงในการเดินทางไปซื้อขายสินค้า ใน พ.ศ. 2490 เริ่มสร้างตลาดถาวรขึ้น ต่อมาตลาดหนองมนเจริญขึ้นตามการขยายตัวของอุตสาหกรรมท่องเที่ยว ร้านค้าขยายตัวจากข้างในออกมาถึงริมถนนสุขุมวิททั้ง 2 ฝั่ง สินค้ามีทั้งของฝากประเภทอาหารพื้นเมืองและประเภทของที่ระลึกที่ผลิตจากฝีมือของคนในท้องถิ่นนี้ ที่ขึ้นชื่อคือ ข้าวหลามและหอยจือ (จารึก ถึงตาก, 2546, หน้า 58)

คำว่าชื่อ "หนองมน" นั้น หลายคนอาจจะสงสัยว่าชื่อนี้ได้แต่ใครมา ซึ่งตามตำนานของหมู่บ้านแห่งนี้ได้บันทึกไว้ว่า วันหนึ่งมีพระภิกษุรูปหนึ่งมาธุดงค์และได้ปักกลดค้างแรมข้างหนองน้ำแห่งหนึ่งในละแวกนั้น ซึ่งก็เป็นเวลาที่หมู่บ้านแห่งนี้และหมู่บ้านใกล้เคียงเกิดโรคระบาดร้ายแรงขึ้นพอดี ส่งผลให้ชาวบ้านต่างบาดเจ็บล้มตายกันเป็นจำนวนมาก แม้ว่าชาวบ้านจะพยายามให้หมอกกลางบ้านหรือหมอยาสมุนไพรที่ไม่สามารถรักษาให้หายได้ ด้วยความวิตกกังวลชาวบ้านจึงอาราธนาพระธุดงค์ให้มาช่วยเหลือ พระธุดงค์รูปนั้นจึงได้ทำพิธีปลุกเสกน้ำมันต์ให้ชาวบ้านที่มาขอน้ำมันต์นำไปดื่มกินและประพรมตัวให้คนที่เจ็บไข้ได้ป่วยปรากฏว่าโรคภัยหายไปไม่มีใครล้มป่วยอีก ชาวบ้านที่หมู่บ้านใกล้เคียงได้ยินยอมศรัทธาในการรักษาโรคภัย ต่างก็พากันมาขอน้ำมันต์จากหลวงพ่oprักษาโรคภัยในหมู่บ้านของตนบ้าง จนพระธุดงค์ไม่สามารถทำน้ำมันต์ให้เพียงพอกับความต้องการของชาวบ้านได้ ชาวบ้านจึงพร้อมใจกันขุดพื้นดินตรงที่พักของพระธุดงค์เป็นบ่อน้ำ ก่อนเชิญท่านมาทำพิธีปลุกเสกและหยดเทียนลงไปใบบ่อน้ำนั้นชาวบ้านทั้งในและนอก

หมู่บ้านนำน้ำไปดื่มกินและรักษาโรคภัยด้วยความศรัทธา เมื่อพระพุทธรูปเดินทางไปพุทธรูปที่อื่น ชาวบ้านต่างพากันอพยพมาอยู่ใกล้ ๆ หนองน้ำกลายเป็นหมู่บ้านใหญ่ ส่วนบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์แห่งนั้นนาน ๆ เข้าก็แผ่ขยายกลายเป็นหนองน้ำใหญ่ขึ้นไปเรื่อย ๆ ชาวบ้านจึงพากันตั้งชื่อว่า “หนองน้ำมนต์” และเรียกหมู่บ้านตามชื่อหนองน้ำนั้น ก่อนจะกลายเป็น “หนองมน” ในกาลต่อมา เพราะไม่มีหนองน้ำมนต์ให้เห็นอีก เนื่องจากหนองน้ำมนต์ได้กลายเป็นท้องไร่ท้องนาไปแล้ว (หมูหิ้น, 2555)

หนองมน เดิมเป็นหมู่บ้านเล็ก ๆ หมู่บ้านหนึ่งในจังหวัดชลบุรี อยู่เลยทางแยกเข้าชายหาดบางแสนไป 1 กิโลเมตร หนองมนเป็นตลาดขายของพื้นเมืองและของที่ระลึก ส่วนใหญ่เป็นของทะเลแห่งชนิดต่าง ๆ ตลาดหนองมน หรือตลาดแสนสุขนับเป็นแหล่งการค้าที่เจริญมากในจังหวัดชลบุรี ทั้งสองฝั่งเต็มไปด้วยผู้คนที่มาจับจ่ายใช้สอยเพื่อซื้อของฝากไปให้ญาติพี่น้อง (จารึก ถึงลาภ, 2546, หน้า 2)

2. ลักษณะที่ตั้ง

เทศบาลเมืองแสนสุข เป็นหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันออก มีลักษณะภูมิอากาศแบบฝนเมืองร้อน ภูมิประเทศลาดเอียงจากด้านทิศตะวันออกลงสู่ชายฝั่งทะเลด้านทิศตะวันตกและทิศเหนือมีพื้นที่ชายฝั่งทะเล เป็นทั้งแหล่งเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำและสถานที่ท่องเที่ยวที่สำคัญ เทศบาลเมืองแสนสุข ตั้งอยู่ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดชลบุรี อยู่ห่างจากกรุงเทพมหานครระยะทางประมาณ 74 กิโลเมตร อยู่ห่างจากตัวเมืองชลบุรีประมาณ 13 กิโลเมตร มีอาณาเขตติดต่อกับท้องที่ใกล้เคียง ดังนี้

ทิศตะวันออก ติดต่อกับตำบลเหมือง อำเภอเมืองชลบุรี

ทิศตะวันตก จรดอ่าวไทย

ทิศเหนือ ติดต่อกับอ่าวไทย ตำบลบ้านปึก ตำบลห้วยกะปิ และตำบลเสม็ด อำเภอเมืองชลบุรี

ทิศใต้ ติดต่อกับตำบลบางพระ อำเภอศรีราชา และตำบลเหมือง อำเภอเมืองชลบุรี

ปัจจุบันเทศบาลเมืองแสนสุขมีพื้นที่ครอบคลุม 3 ตำบล คือ ตำบลแสนสุขทั้งตำบล ตำบลเหมือง (บางส่วน) และตำบลห้วยกะปิ (บางส่วน) รวมพื้นที่ปัจจุบันทั้งสิ้น 20.268 ตารางกิโลเมตร (เทศบาลเมืองแสนสุข, 2554, หน้า 2 - 3)

3. ภูมิอากาศ

อุณหภูมิสูงสุด 37.3 องศาเซลเซียส ต่ำสุด 15.5 องศาเซลเซียส (เทศบาลเมืองแสนสุข, 2554, หน้า 2 - 11)

4. การคมนาคม

การคมนาคมสามารถติดต่อกับพื้นที่อื่นภายนอกเขตเทศบาลได้ทั้งบกและทั้งทางน้ำ แต่การคมนาคมทางบกจะมีความสะดวกและรวดเร็วกว่า ประชาชนส่วนใหญ่จึงนิยมเดินทางโดยรถยนต์ สภาพพื้นที่ของเทศบาลมีลักษณะคล้ายรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าวางตัวในแนวทิศเหนือ-ใต้ โดยพื้นที่ทางด้านตะวันตกถูกขนาบด้วยอ่าวไทย จึงทำให้แนวถนนสายสำคัญส่วนใหญ่วางแนวในทางทิศเหนือ-ใต้ (เทศบาลเมืองแสนสุข, 2554, หน้า 2 - 3)

5. ประชากร

ตารางที่ 1 สถิติจำนวนประชากร เทศบาลเมืองแสนสุข ปี พ.ศ. 2543-2553 (เทศบาลเมืองแสนสุข, 2554, หน้า 2 - 17)

ปี พ.ศ.	ชาย (คน)	หญิง (คน)	รวม	บ้าน (หลัง)	ครัวเรือน	ประชากร เพิ่มขึ้น/ (ลดลง) คน	เพิ่มขึ้น/ (ลดลง) %
2543	18,403	20,906	39,309	17,934	6,931		
2544	18,677	20,193	38,870	17,985	7,215	(439)	(1.12)
2545	19,510	21,026	40,536	18,420	7,617	1666	4.92
2546	19,696	21,850	41,546	18,940	7,832	1010	2.49
2547	19,886	22,588	42,474	19,626	8,083	928	2.23
2548	19,729	23,261	42,990	20,640	8,333	516	1.21
2549	19,751	23,691	43,442	21,532	8,623	452	1.05
2550	19,859	23,385	43,244	22,284	8,729	(198)	(0.46)
2551	20,078	24,288	44,366	23,286	8,907	1122	2.59
2552	19,929	24,383	44,312	23,925	9,128	(54)	(0.12)
2553	19,773	24,067	43,840	24,691	9,354	(472)	(1.07)

6. ด้านเศรษฐกิจ

เทศบาลเมืองแสนสุขเป็นชุมชนทางการศึกษา การท่องเที่ยว และที่พักอาศัย ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพค้าขายประมาณ 80% เศรษฐกิจโดยรวมจึงขึ้นอยู่กับพาณิชยกรรม กิจกรรมด้านการค้า ตั้งอยู่หนาแน่นบริเวณตลาดหนองมนและชายหาดบางแสน จึงทำให้เศรษฐกิจเติบโตอย่างรวดเร็ว นอกจากนี้ยังมีอาชีพอื่น ๆ ที่เสริมสร้างเศรษฐกิจของชุมชน ได้แก่ อาชีพประมง ทำสวนมะพร้าว ฟาร์มกุ้ง รับจ้าง และรวมถึงกิจการที่เกี่ยวข้องกับการบริการด้านการท่องเที่ยว (เทศบาลเมืองแสนสุข, 2554, หน้า 2 - 12)

7. การศึกษา

สถานศึกษาในเขตเทศบาลเมืองแสนสุข มีจำนวน 16 แห่ง ได้แก่

สถานการศึกษาที่สังกัดกรมการศาสนา จำนวน 1 แห่ง

ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กเทศบาลเมืองแสนสุข สังกัดองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น จำนวน 1 แห่ง

สถานการศึกษาที่สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาชลบุรี เขต 1 (สพท.ชบ.เขต 1)

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ จำนวน 6 แห่ง

สถานการศึกษาที่สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา เขต 18 (สพม. 18)

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ จำนวน 1 แห่ง

สถานการศึกษาที่สังกัดสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมการศึกษาเอกชน (สช.)

กระทรวงศึกษาธิการ จำนวน 4 แห่ง

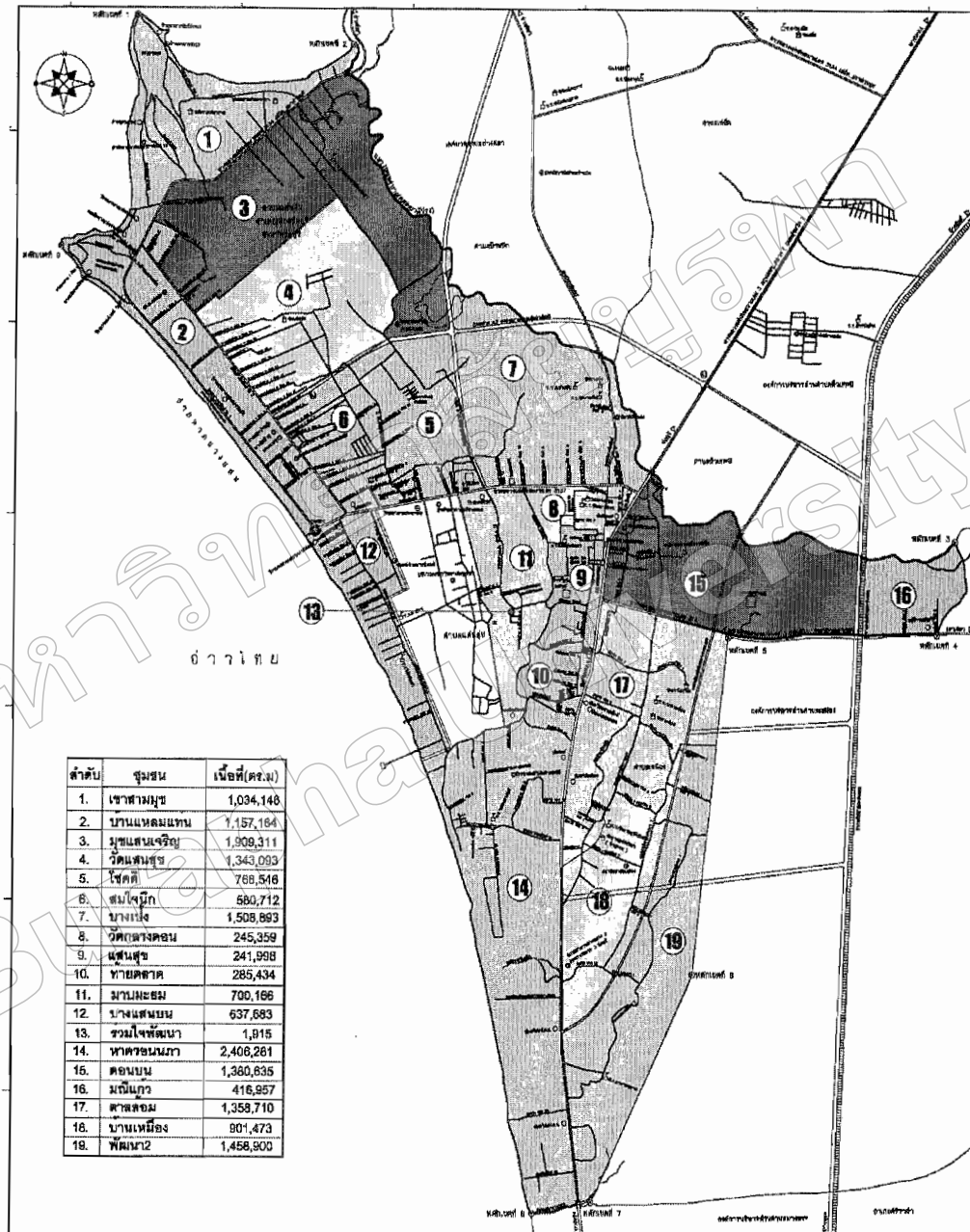
สถานการศึกษาที่สังกัดสำนักงานบริหารงานการศึกษาพิเศษ (สศศ.) สำนักงาน

คณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน (สพฐ.) กระทรวงศึกษาธิการ จำนวน 1 แห่ง

สถานการศึกษาที่สังกัดสำนักงานคณะกรรมการอุดมศึกษา (สกอ.)

กระทรวงศึกษาธิการ จำนวน 2 แห่งจากความรู้สภาพทั่วไปของเทศบาลเมืองแสนสุข

(เทศบาลเมืองแสนสุข, 2554, หน้า 2 - 20)

ภาพที่ 3 แผนที่แสดงแนวเขตถนนและเชื่อมถนนสายต่าง ๆ ในเขตเทศบาลเมืองแสนสุข
 ต.แสนสุข อ.เมือง จ.ชลบุรี (เทศบาลเมืองแสนสุข, 2554, หน้า 2-2)

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จามร พงษ์ไพบูลย์ (2550) วิจัยเรื่อง กระบวนการเรียนรู้และสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น: กรณีศึกษา “เพลงโหงฟาง” ของจังหวัดตราด การศึกษาด้วยวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยทำการศึกษาจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญในชุมชน จำนวน 31 คน เลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง เก็บข้อมูลโดยใช้วิธีศึกษาเอกสาร การสัมภาษณ์เจาะลึก การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม และบันทึกภาคสนาม วิเคราะห์ข้อมูลโดยการวิเคราะห์เนื้อหา ผลการวิจัยพบว่า

1. การให้ความหมายของการเรียนรู้และการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น “เพลงโหงฟาง” หมายถึง การรับรู้และสามารถเล่นและร้องได้อย่างถูกต้องตามแบบแผน โดยผ่านการถ่ายทอดจากบุคคลในชุมชนหรือครอบครัว
2. ประสิทธิภาพในการเรียนรู้และสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นมีทั้งแบบทางตรงและแบบทางอ้อม มีการสืบทอดโดยวิธีครูพักลักจำและฝึกปฏิบัติจริง
3. กระบวนการเรียนรู้และสืบทอดมี ขั้นตอนสำคัญคือ ขั้นตอนที่ 1 สร้างความรู้ความเข้าใจ ขั้นตอนที่ 2 ฝึกปฏิบัติจริง ขั้นตอนที่ 3 ปรับปรุงแก้ไขและขั้นตอนที่ 4 นำไปประยุกต์ใช้
4. แนวทางในการธำรงรักษาภูมิปัญญาท้องถิ่น “เพลงโหงฟาง” ทำได้โดยการมีส่วนร่วมระหว่างชุมชนและสถานศึกษา จัดทำหลักสูตรท้องถิ่นและผลิตสื่อเพื่อเผยแพร่

มงคล ลายคำ (2547) วิจัยเรื่อง การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นการปั่นหม้อผ่าน อินเทอร์เน็ตตำบล ตำบลห้วยทราย อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ กลุ่มประชากรในการวิจัย ได้แก่ บุคคลที่ประกอบอาชีพการปั่นหม้อในบ้านหม้อ ตำบลห้วยทราย อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ จำนวน 8 คน และบุคลากรและเจ้าหน้าที่ในองค์กรต่าง ๆ เพื่อประเมินผลการนำเสนอรูปแบบของอินเทอร์เน็ต จำนวน 20 คน เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยคือ การรอบการสัมภาษณ์และแบบสอบถาม สำหรับการวิเคราะห์ข้อมูลวิเคราะห์โดยหาค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานและการวิเคราะห์เชิงพรรณนา โดยแยกประเด็นที่ค้นพบออกเป็นส่วนตัวต่าง ๆ ผลการวิจัยพบว่า

กระบวนการในการถ่ายทอด คือ จะถ่ายทอดให้ผู้ที่มีความสนใจ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นเพศหญิง โดยให้เรียนรู้จากการสังเกตการทำงานในแต่ละขั้นตอนของการปั่นหม้อแต่ละรูปแบบว่ามีหลักและวิธีการปั่นอย่างไร จากนั้นก็ให้ปฏิบัติจากการปั่นระดับพื้นฐานสู่การปั่นในรูปแบบที่ยากขึ้น โดยผู้ถ่ายทอดความรู้คอยให้คำชี้แนะ และแนะนำถึงสิ่งต้องปรับปรุงแก้ไขตามลำดับของกระบวนการ

การเผยแพร่ภูมิปัญญาการปั่นหม้อ โดยผ่านอินเทอร์เน็ตตำบล พบว่า ผลการประเมินในด้านเนื้อหาสาระ ด้านทักษะ ด้านความรู้และประโยชน์ที่ได้รับ ด้านการถ่ายทอดความรู้ ด้านการออกแบบเว็บไซต์ และด้านเจตคติในภาพรวมอยู่ในระดับมาก ส่วนด้านการใช้งานเว็บไซต์ใน

ภาพรวมอยู่ในระดับมากที่สุด

อรทัย จิตโรสง (2544) วิจัยเรื่อง การถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้านในการ
พึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติเชิงธุรกิจชุมชน:กรณีศึกษาบ้านสุขสมบูรณ์ ตำบลหนองเสาเล้า อำเภอบาง
พวน จังหวัดขอนแก่น ผลการวิจัยพบว่า การถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้านในการพึ่งพา
ทรัพยากรธรรมชาติเชิงธุรกิจชุมชนสามารถแบ่งได้ 3 ระดับ คือ ระดับบุคคล ชุมชน และระหว่าง
ชุมชนระดับบุคคล มีผู้ทำหน้าที่ในการถ่ายทอดคือ ครอบครัว เครือญาติ ผู้สูงอายุและผู้เป็น
ภูมิปัญญาโดยใช้วิธีทดลองปฏิบัติ สอน แนะนำ และอาศัยการกล่อมเกล้าทางสังคมแบบค่อยเป็น
ค่อยไป สื่อที่ใช้คือ อุปกรณ์จริงในการทำงาน รวมทั้งอาศัยสื่อบุคคล ระดับชุมชน มีการถ่ายทอด
โดยอาศัยกลุ่มทางสังคม ได้แก่ กลุ่มเพื่อน กลุ่มผู้นำ กลุ่มอาชีพ ใช้วิธีการอบรม การประชุม
และเวทีชาวบ้าน การถ่ายทอดระหว่างชุมชน มีการใช้วิธีการเรียนรู้จากการฝึกอบรม การศึกษา
ดูงานทั้งภายในและภายนอกชุมชน

ธิดิมา ทิพย์สังวาลย์ (2544) วิจัยเรื่อง กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นในการ
ผลิตอุตสาหกรรมเครื่องปั้นดินเผา ตำบลทุ่งหลวง อำเภอดำรงวิทยารุจิราธิปไตย จังหวัดสุโขทัย การวิจัยครั้งนี้ใช้
วิธีการเก็บข้อมูลภาคสนามระหว่างเดือนพฤษภาคม 2543 ถึงเดือน กุมภาพันธ์ 2544 กับประชากรที่
ศึกษาคือ ช่างปั้นที่เป็นสมาชิกกลุ่มเครื่องปั้นดินเผาจำนวน 62 คน ของตำบลทุ่งหลวง อำเภอดำรง
วิทยารุจิราธิปไตย จังหวัดสุโขทัย โดยสุ่มตัวอย่างด้วยวิธีจำเพาะเจาะจง แบ่งเป็น 3 ช่วงอายุ ช่วงละ 5 คน รวม
เป็น 15 คน โดยใช้แบบสัมภาษณ์ซึ่งได้รับการตรวจสอบจากผู้ทรงคุณวุฒิจำนวน 4 คน เป็น
เครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูลใช้การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ
ผลการวิจัยพบว่า

1. ประวัติความเป็นมาของแหล่งอุตสาหกรรมเครื่องปั้นดินเผา จากการสัมภาษณ์ได้รู้ว่
จนถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2544) มีการผลิตเครื่องปั้นดินเผาในตำบลทุ่งหลวงมาไม่น้อยกว่า 120 ปีแล้ว
และจากการที่กรมส่งเสริมอุตสาหกรรมเข้ามามีบทบาทในการส่งเสริมอาชีพการผลิต
เครื่องปั้นดินเผาของชาวตำบลทุ่งหลวง

ตั้งแต่ปี พ.ศ. ต่อเนื่องมาถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2544) ทำให้อาชีพการผลิตเครื่องปั้นดินเผา
ของชาวตำบลทุ่งหลวง ซึ่งแต่เดิมนั้นเป็นเพียงอาชีพเสริมจากการทำนา เปลี่ยนแปลงและพัฒนา
เป็นอาชีพหลัก เนื่องจากการพัฒนารูปแบบของผลิตภัณฑ์ที่หลากหลายมากขึ้น ตลอดจนพัฒนา
กระบวนการผลิตให้ทันสมัยมากขึ้น มีการนำเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้าประยุกต์ใช้กับวิธีผลิต
แบบเดิม ทำให้ผลิตภัณฑ์ที่มีคุณภาพดีขึ้น และปริมาณมากขึ้นสามารถสนองตอบต่อความต้องการ
ของผู้บริโภคได้มากขึ้น รายได้ของชาวตำบลทุ่งหลวงที่ประกอบอาชีพนี้ก็มากขึ้นด้วย จึงทำให้
ชาวตำบลทุ่งหลวงหันมาให้ความสนใจที่จะประกอบอาชีพนี้กันมากขึ้น

2. กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาการผลิตอุตสาหกรรมเครื่องปั้นดินเผา ซึ่งได้แก่ การเตรียมเนื้อดินเผา การขึ้นรูป และการเผา ของชาวดำบลทุ่งหลวงที่มีมาแต่ดั้งเดิมนั้นเป็นการถ่ายทอดโดยอาศัยสายสัมพันธ์ภายในครอบครัว รุ่นปู่ย่า ตายายถ่ายทอดสู่รุ่นพ่อแม่ รุ่นพ่อแม่ ถ่ายทอดสู่รุ่นลูกหลาน และอาศัยความรู้จักสนิทสนมกันภายในชุมชน ขอเรียนรู้กระบวนการผลิต จากช่างปั้นผู้มีฝีมือในชุมชน จนกรมส่งเสริมอุตสาหกรรมเข้ามาให้การสนับสนุนอบรมเทคนิค วิธีการในการผลิตเครื่องปั้นดินเผา ทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติอย่างเป็นระบบ จนชาวดำบล ทุ่งหลวงสามารถผลิตเครื่องปั้นดินเผาที่มีคุณภาพดีและปริมาณมากขึ้น จนสามารถส่งออกไปขาย ต่างจังหวัดได้ โดยมีพ่อค้าคนกลางมารับซื้อถึงที่บ้าน

สุดา เนตรสว่าง (2549) วิจัยเรื่อง การมีส่วนร่วมระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ในการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น: กรณีศึกษาการดีกลองปู่จา โรงเรียนเวียงตาลพิทยาคม จังหวัดลำปาง ผลการวิจัยพบว่า การให้ความหมายของการธำรงไว้ซึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ ความเชื่อ ความศรัทธา การรวมกลุ่มของคนในชุมชน ความรู้สึกเป็นเจ้าของวัฒนธรรม และความร่วมมือ ในการถ่ายทอดองค์ความรู้ของท้องถิ่น การมีส่วนร่วมระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ในการถ่ายทอด ภูมิปัญญาท้องถิ่น กรณี “การดีกลองปู่จา” ประกอบด้วย การสร้างความรู้ความเข้าใจร่วมกัน การร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมระดมทุน การร่วมติดตามและประเมินผล ร่วมชื่นชมรับประโยชน์ และการกระชับความสัมพันธ์กับชุมชนและโรงเรียน ซึ่งส่วนใหญ่สอดคล้องกับกระบวนการมี ส่วนร่วมแบบ AIC ยกเว้น การสร้างวิสัยทัศน์ร่วมกันนั้นยังไม่มีชัดเจน กระบวนการดังกล่าว จึงสามารถใช้เป็นแนวทางในการธำรงไว้ซึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นในกรณีอื่นได้

สุวรรณธิ์ ไชยชนะ (2547) วิจัยเรื่อง กระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการ ความหลากหลายของพืชสมุนไพรชุมชนปกากะญอ: กรณีศึกษาย่านหนองหลัก ตำบลตะเคียนปม อำเภอทุ่งห้วยช้าง จังหวัดลำพูน การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพโดยทำการศึกษาภายใน บริบทของชุมชนปกากะญอ บ้านหนองหลัก ตำบลตะเคียนปม อำเภอทุ่งห้วยช้าง จังหวัดลำพูน กลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักได้แก่ หมอพื้นบ้าน และผู้ที่ได้รับการถ่ายทอดภูมิปัญญา ผลการวิจัยมีดังนี้

1. ภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรเป็นการใช้ระบบความ เชื่อ ค่านิยม และระบบอาวุโส เป็นกลไกทางสังคมในกระบวนการถ่ายทอดเนื้อหาความรู้ ความ เข้าใจ และวิธีการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นที่เคยมีหรือมีอยู่ในชุมชนปกากะญอ ซึ่งการจัดการนั้น ดำเนินการโดยอาศัยภูมิปัญญาดั้งเดิมผสมผสานกับองค์ความรู้สมัยใหม่ เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มี การเรียนรู้ การถ่ายทอด และการสืบทอด โดยผ่านบุคคลต่างๆ

2. กระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการพืชสมุนไพรมีการเรียนรู้ ถ่ายทอดและ สืบทอด โดยผ่านครอบครัว เครือญาติ และหมอพื้นบ้านของชุมชนเมื่อเจ็บไข้ได้ป่วย ผ่าน

พิธีกรรมความเชื่อต่าง ๆ ผู้วิจัยพบว่า ความเจ็บป่วยและความจำเป็นในการดำรงชีวิต มีผลต่อการดำรงไว้ซึ่งภูมิปัญญาและเป็นผลทำให้มีการขยายพันธุ์พืชสมุนไพรทั้งที่นำมาปลูกในบริเวณบ้านและขยายพันธุ์ไว้ในแหล่งที่อยู่ในป่าธรรมชาติ สิ่งนี้ช่วยให้เกิดการดำรงไว้ซึ่งความหลากหลายทางชีวภาพและการพึ่งตนเองของชุมชน มีการจัดการแบบผสมผสานและมีความกลมกลืนกับธรรมชาติ

3. ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพร ต่อประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อดั้งเดิมที่ใช้ในการจัดการความหลากหลายของทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน

สุนทร เกตุสุขาวดี (2552) วิจัยเรื่อง การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น สาขาหัตถกรรมพื้นบ้าน: กรณีศึกษาบ้านหนองเหียง อำเภอพนมสนธิคม จังหวัดชลบุรี ผลการวิจัยพบว่า หัตถกรรมพื้นบ้านเครื่องจักสานบ้านหนองเหียง อำเภอพนมสนธิคม จังหวัดชลบุรี มีต้นกำเนิดมาจากภูมิปัญญาชาวไทยพวนที่มำตั้งถิ่นฐานที่บ้านหนองเหียง มูลเหตุการณเกิดหัตถกรรมพื้นบ้านเครื่องจักสานมี 3 ประการ คือ ความจำเป็นในการดำรงชีวิต ความจำเป็นที่เกิดจากสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ตามสภาพภูมิศาสตร์ และความจำเป็นในการทำเครื่องจักสานที่เกิดจากความเชื่อขนบประเพณีและศาสนา องค์ประกอบในการถ่ายทอดภูมิปัญญา ประกอบด้วย แหล่งความรู้ในการถ่ายทอด ผู้ถ่ายทอดและผู้รับการถ่ายทอด และวิธีการถ่ายทอด วิธีการถ่ายทอดมี 7 วิธี คือ แบบสาธิต แบบสอนตัวต่อตัว แบบการสังเกต แบบการฝึกฝนด้วยตนเอง แบบฝึกฝนจากเพื่อนบ้าน และแบบฝึกฝนอบรมจากหน่วยราชการ

อังกุล สมกะเนย์ (2553) วิจัยเรื่อง รูปแบบการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นการทำเทียนพรรษา จังหวัดอุบลราชธานี การวิจัยครั้งนี้โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ มีขั้นตอนการวิจัย 3 ขั้นตอน คือ 1. การศึกษาสภาพการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นการทำเทียนพรรษา จังหวัดอุบลราชธานี โดยการวิเคราะห์เอกสาร และการสัมภาษณ์ระดับลึก 2. การกำหนดรูปแบบการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นการทำเทียนพรรษา จังหวัดอุบลราชธานี โดยการสนทนากลุ่ม 3. การประเมินความเหมาะสมของรูปแบบการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นการทำเทียนพรรษา จังหวัดอุบลราชธานี โดยการประชุมสัมมนาประชาพิจารณ์ ผลการวิจัยพบว่า สภาพการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นการทำเทียนพรรษาเกิดขึ้นจากการที่จังหวัดอุบลราชธานีมีประวัติความเป็นมายาวนานมากกว่า 220 ปี เป็นจังหวัดที่มีความสำคัญในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นราชธานีแห่งเดียวของประเทศไทย ชาวเมืองอุบลราชธานีส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ ศรัทธาในพุทธศาสนา ปฏิบัติตนตามขนบธรรมเนียมวัฒนธรรมประเพณีโบราณอีสาน สืบทอดสองกองสิบสี่ อย่างเคร่งครัด โดยเฉพาะประเพณี บุญเดือนแปด วันเข้าพรรษา มีการจัดทำเทียนพรรษา มาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2335 เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา ธรรมบูชา และสังฆบูชา จนกระทั่งปี พ.ศ. 2444 จึงมีจัดทำ

เทียนพรรษาแล้วนำมาแห่รวมกัน จนเมื่อปี พ.ศ. 2520 เป็นต้นมา การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย เข้ามาสนับสนุนการจัดงานสัปดาห์ประเพณีแห่เทียนพรรษาเป็นงานประเพณีที่สำคัญของจังหวัด และงานเทศกาลที่ยิ่งใหญ่มีชื่อเสียงระดับประเทศ หัวใจของการจัดงานประเพณีแห่เทียนพรรษาคือ ความวิจิตรงดงามของต้นเทียนพรรษา ซึ่งเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีคุณค่าและเป็นเอกลักษณ์ของ จังหวัดอุบลราชธานีที่มีการสืบสานกันมาอย่างต่อเนื่อง โดยมีช่างทำเทียนพรรษาที่มีฝีมือของ จังหวัดอุบลราชธานี เป็นผู้ถ่ายทอด

สมศักดิ์ ไกรเดช (2551) วิจัยเรื่อง การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นในชนบทอีสาน กรณีศึกษาผ้าทอมือของกลุ่มสตรีผู้สูงอายุ บ้านลาดสมดี หมู่ที่ 3 ตำบลกุสุกร อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษานี้มี 2 ลักษณะ ลักษณะแรกคือ กลุ่มตัวอย่าง ที่เกี่ยวข้องกับการทอผ้าด้วยมือโดยตรง ลักษณะที่สองคือ กลุ่มตัวอย่างที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมการ ทอผ้าด้วยมือโดยอ้อม รวมทั้งสิ้น 75 คน โดยใช้แบบสัมภาษณ์ แบบบันทึกการสังเกต แบบบันทึก การสนทนากลุ่มย่อย เป็นเครื่องมือ และวิเคราะห์ข้อมูลโดยวิธีพรรณนาวิเคราะห์ ผลการวิจัยพบว่า

1. กระบวนการผลิตผ้าทอมือบ้านลาดสมดี มีลักษณะเป็นกลุ่มวิสาหกิจชุมชน มี คณะกรรมการบริหารจัดการกลุ่มที่มาจากการเลือกตั้ง มีระเบียบข้อบังคับ มีทุนหมุนเวียนภายใน กลุ่มและมีงบประมาณสนับสนุนจากหน่วยงานภาคีการพัฒนาที่เกี่ยวข้อง มีการผลิตที่บ้านของ สมาชิก มีศูนย์รวมในการจัดจำหน่าย แยกเป็น 2 กลุ่มคือ กลุ่มสตรีทอผ้าไหม และกลุ่มสตรีทอ ผ้าฝ้าย มีกระบวนการผลิต 2 รูปแบบ คือ การผลิตผ้าทอมือแบบดั้งเดิม กับการผลิตผ้าทอมือ แบบสมัยปัจจุบัน

2. รูปแบบ วิธีการและเทคนิคในการถ่ายทอดภูมิปัญญาผ้าทอมือบ้านลาดสมดี มีการ สอนในรูปแบบสังคมประกิต มีวิธีการถ่ายทอด วิธีคือ วิธีแรกใช้วิธีการสาธิตและวิธีที่สองใช้ วิธีการปฏิบัติจริง อีกทั้งมีการประกวดการทอผ้าด้วยมือเพื่อการพัฒนาผลงาน ครูภูมิปัญญาบางคน ได้รับเชิญให้สอนในโรงเรียนระดับหมู่บ้าน ระดับอำเภอและระดับจังหวัดโดยใช้เทคนิคการ ถ่ายทอดภูมิปัญญาผ้าทอมือแบบพื้นบ้าน

3. แนวทางในการพัฒนารูปแบบ วิธีการและเทคนิคการถ่ายทอดภูมิปัญญาผ้าทอมือ บ้านลาดสมดี ทางกลุ่มมีความเห็นว่าถ้าจะให้การทอผ้าด้วยมือยังคงอยู่และมีการพัฒนารูปแบบ วิธีการและเทคนิคการถ่ายทอดภูมิปัญญาอยู่อีกต่อไปควรมีรูปแบบต่อไปนี้ 1) จัดทำโครงการ ศึกษาดูงานกลุ่มทอผ้าด้วยมือที่ประสบความสำเร็จในลักษณะเดียวกัน ปีละ 1-2 ครั้งเป็นประจำ โดยของงบประมาณสนับสนุนจากองค์การบริหารส่วนตำบลกุสุกร 2) จัดทำหลักสูตรการทอผ้าด้วย มือระดับท้องถิ่นโดยโรงเรียนบ้านลาดสมดี ต่อเนื่องไปถึงระดับตำบล ขยายไปสู่ระดับอำเภอกับ นักเรียนกลุ่มเป้าหมายเดิมอย่างต่อเนื่อง โดยของงบประมาณในส่วนเงินอุดหนุนการอนุรักษ์

ภูมิปัญญาท้องถิ่นจากองค์การบริหารส่วนตำบลกุสุมและส่วนจังหวัดอุบลราชธานี 3) จัดกิจกรรมอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีประจำปีโดยมีการประกวดการทอผ้าด้วยมือและมีรางวัลให้ผู้เข้าร่วมกิจกรรมที่เหมาะสมโดยทั่วถึง 4) จำเป็นต้องมีศูนย์ถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าด้วยมือที่ทันสมัย ใจวัยหนุ่มสาวด้วยสื่อที่ดึงดูดใจและจัดเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมไปพร้อม ๆ กัน 5) รัฐบาลหรือท้องถิ่นควรดูแลครุภูมิปัญญาผ้าทอมือโดยให้ค่าตอบแทนเป็นเงินประจำเดือน เงินรางวัล มีสวัสดิการดูแลสุขภาพความเป็นอยู่และสุขภาพตลอดชีวิต

นันทิยา นางาม (2551) วิจัยเรื่อง การสืบทอดภูมิปัญญาและการพัฒนาปลาแคบบริเวณลุ่มน้ำลำปาว จังหวัดกาฬสินธุ์ เพื่อส่งเสริมเศรษฐกิจชุมชน ประชากรและกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ได้แก่ 1. กลุ่มผู้ผลิตปลาแคบบ้านหนองโนทอง ตำบลนาเล้า อำเภอหนองกุงศรี จังหวัดกาฬสินธุ์ 2. กลุ่มผู้ผลิตปลาแคบบ้านดงน้อย ตำบลกุสุมาลย์ อำเภอสหัสขันธ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ 3. กลุ่มผู้ผลิตปลาแคบบ้านดงสว่าง ตำบลห้วยโพธิ์ อำเภอเมืองกาฬสินธุ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ รวมผู้ให้ข้อมูล จำนวน 63 คน โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์ การสังเกต และการสนทนากลุ่ม นำเสนอผลการวิจัยโดยวิธีพรรณนาวิเคราะห์

ผลการวิจัยพบว่า การสืบทอดภูมิปัญญาในการผลิตปลาแคบบริเวณลุ่มน้ำลำปาวจังหวัดกาฬสินธุ์ เกิดองค์ความรู้ จากความสามารถและประสบการณ์ที่บรรพบุรุษได้สร้างสรรค์สั่งสม และถ่ายทอดต่อกันมาเป็นวัฒนธรรมพื้นบ้านดั้งเดิม ก่อให้เกิดภูมิปัญญาในการถนอมอาหาร ภูมิปัญญาในการเตรียมวัตถุดิบ ประกอบด้วย ปลาน้ำจืดชนิดต่าง ๆ มีการคัดเลือกปลาน้ำจืดเล็กสำหรับทำปลาแคบโหนด ปลาน้ำจืดขนาดกลางสำหรับทำปลาแคบนัว และปลาน้ำจืดขนาดใหญ่สำหรับทำปลาแคบหอม ภูมิปัญญาในการผลิตปลาแคบ ปลาทุกขนาดจะเอาเครื่องในของปลาออกล้างให้สะอาดและผึ่งให้สะเด็ดน้ำ เป็นต้น โดยสรุป ผลการศึกษาทำให้ได้ข้อสนเทศเพื่อนำไปใช้ในการผลิตปลาแคบให้มีคุณภาพที่ตลาดต้องการ เช่น ปลาแคบโหนด ปลาแคบนัว และปลาแคบหอมแปรรูปผลิตภัณฑ์เป็นปลาแคบสมุนไพร ปลาแคบผงทรงเครื่อง น้ำปลาแคบไอโอดีน ซึ่งเป็นที่ต้องการของผู้บริโภคและตลาด เมื่อผู้บริโภคและตลาดต้องการมากขึ้นสามารถพัฒนาปลาแคบเข้าสู่เศรษฐกิจชุมชน ทำให้ชุมชนมีรายได้ในระดับครัวเรือนและชุมชน เกิดประโยชน์ต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาอาชีพการทำปลาแคบนำผลการวิจัยสามารถนำไปปรับใช้ในหน่วยงานได้

ศิริทิพย์ ผูกพันธุ์ (2548) วิจัยเรื่อง การสืบทอดภูมิปัญญาพื้นบ้านด้านหัตถกรรมผ้าทอตีนจก การวิจัยเป็นเชิงคุณภาพ เก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสังเกตอย่างมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม การสัมภาษณ์อย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ ข้อมูลได้ถูกตรวจสอบความสมบูรณ์ จัดหมวดหมู่ นำเสนอโดยการบรรยายและสรุปเชิงวิเคราะห์ตามกรอบแนวคิดที่กำหนดไว้ ผลการวิจัยสรุปได้ดังนี้

1. ลักษณะการสืบทอดภูมิปัญญาพื้นบ้านด้านหัตถกรรมผ้าทอตีนจก เกิดจากการกำหนดภาระหน้าที่ หรือคุณสมบัติของลูกผู้หญิงที่ต้องทอผ้าเป็นก่อนออกไปครองเรือนและการสวมใส่ผ้าทอตีนจกในการเข้าร่วมพิธีกรรมหรือกิจกรรมบางอย่างของชุมชน ลักษณะการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าตีนจกเป็นการเรียนรู้ทางสังคมคือการเรียนรู้ตั้งแต่เด็กผ่านการเป็นลูกมือ การสังเกตและการทดลองทำด้วยตนเอง โดยการแนะนำของครอบครัว ทำให้ผู้หญิงในชุมชนสามารถทอผ้าชนิดต่าง ๆ โดยเฉพาะผ้าทอตีนจก โดยมีเงื่อนไข ปัจจัยในการเรียนรู้ คือ ความเชื่อของชุมชน และความคาดหวังในบทบาทของลูกหญิง ซึ่งเมื่อผลิตใช้เองได้แล้วยังอาจจำหน่ายได้

2. การผลิตผ้าทอตีนจกระยะฟื้นฟูวิถีอุปสงค์เพื่อการหารายได้ ลักษณะการเรียนรู้จะแตกต่างจากเดิม โดยมีโครงการฝึกอบรมจัดโดยหน่วยงานต่าง ๆ คนเรียนอาจไม่ได้เป็นคนในครอบครัว แต่เป็นผู้สนใจ มีเนื้อหาหลากหลายและจำเป็นอย่างมากขึ้น เงื่อนไข ปัจจัยสำหรับการผลิตในปัจจุบัน คือความต้องการของตลาด มีคนรุ่นใหม่ทั้งในและต่างประเทศหันมาสนใจงานหัตถกรรม ทำให้เกิดช่องทางหารายได้ รัฐมีนโยบายส่งเสริมการผลิตงานหัตถกรรมโดยการอบรมวิธีการผลิตใหม่ ๆ และการหาตลาดให้ ประกอบกับชาวบ้านมีภูมิปัญญาอยู่แล้ว รวมกับการผลิตใหม่ให้สามารถฟื้นฟูอาชีพผ้าทอตีนจกให้เป็นที่ยอมรับได้อีก

พิชิตชัย รัชตามพร (2551) วิจัยเรื่อง คุณค่าและกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาไทยจากการประดิษฐ์เรือจิวในเขตพื้นที่ภาคกลาง ประชากรที่ใช้ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ประกอบด้วย ผู้ให้ข้อมูลหลักสองกลุ่ม ได้แก่ ปราชญ์ชาวบ้าน จำนวน 3 ท่าน และผู้ที่ได้รับการถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้าน จำนวน 7 ท่าน วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล ประกอบด้วย การสัมภาษณ์แบบหึ่งลึก และการสนทนากลุ่ม และวิเคราะห์ข้อมูล ด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา ผลการวิจัยพบว่า

1. คุณค่าของภูมิปัญญาไทยจากการประดิษฐ์เรือจิว ประกอบด้วย ด้านคือ ด้านความสวยงาม ด้านศิลปกรรม ด้านประวัติศาสตร์ ด้านภูมิปัญญาของช่างประดิษฐ์เรือจิว ด้านศิลปวัฒนธรรมและด้านคติความเชื่อและขนบธรรมเนียมประเพณีนิยม ทั้งต่อผู้ประดิษฐ์เรือจิวและผู้ครอบครองเรือจิว ข้อดีที่พบคือ สามารถนำความรู้ไปประกอบอาชีพได้ และข้อจำกัดคือ ผู้สนใจต้องปฏิบัติตามหลักสูตรที่ปราชญ์ผู้ถ่ายทอดกำหนดไว้เท่านั้น

2. กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาไทยจากการประดิษฐ์เรือจิวจากปราชญ์ชาวบ้านที่แตกฉานและมีประสบการณ์มายาวนาน โดยมีวิธีการถ่ายทอดจากการคัดเลือกผู้ที่สนใจจริง ๆ และมีคุณสมบัติตรงตามความต้องการ อาศัยขั้นตอนการถ่ายทอดโดยการให้ผู้สืบทอดได้ฝึกทำส่วนต่างๆ ของเรือ ออกมาเป็นรูปทรงที่ต้องการโดยให้รุ่นพี่เป็นผู้คอยฝึกสอนและปราชญ์ชาวบ้านคอยเป็นที่ปรึกษา ยังมีรูปแบบการถ่ายทอดที่ปราชญ์ชาวบ้านคัดเลือกผู้ที่มีประสบการณ์ด้านศิลปะ

งานไม้โดยตรงมาเป็นผู้สืบทอด

3. แนวทางการพัฒนาคุณค่าและกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาไทยจากการประดิษฐ์เรือจิ้ง เกี่ยวข้องกับปัจจัยด้านค่าตอบแทน โดยสามารถขายได้ราคาสูง จากการขายตามงานแสดงสินค้าต่างๆ ทำให้มีผู้สนใจเข้ามาศึกษามากขึ้น รวมทั้งความภาคภูมิใจในผลงานที่ผู้ผลิตเรือจิ้งสามารถสืบทอดกระบวนการผลิตได้ครบตามขั้นตอนจนออกมาเป็นผลงานที่สวยงาม

พระมหาเมธา คำไหล(2547) วิจัยเรื่อง การศึกษากระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาในการทำเครื่องทองลงหิน บ้านหนองบัวน้อย ตำบลหนองบัวน้อย อำเภอสีคิ้ว จังหวัดนครราชสีมา การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้แนวคิดจากทฤษฎีทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา เป็นแนวทางในการศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูล กระบวนการวิจัยประกอบด้วย การเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร การสัมภาษณ์กลุ่มประชากรในพื้นที่บ้านหนองบัวน้อย จำนวน 20 คน โดยมีแนวคำถามเกี่ยวกับประวัติความเป็นมา คติความเชื่อ กระบวนการถ่ายทอดและพัฒนาการและการดำรงอยู่ของภูมิปัญญาในการทำเครื่องทองลงหิน รวมถึงได้ใช้ข้อมูลจากการสัมภาษณ์แบบมีส่วนร่วมอย่างใกล้ชิด ผลการวิจัยพบว่า

กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาในการทำเครื่องทองลงหิน เป็นการถ่ายทอดองค์ความรู้และทักษะความชำนาญในการทำเครื่องทองลงหิน ให้กับสมาชิกในครอบครัวและเพื่อนบ้านใกล้เคียง โดยผู้ถ่ายทอด คือ ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้มีความรู้และทักษะในงานนี้เป็นอย่างดี และทั้งหมดเป็นหัวหน้าครอบครัว ดังนั้น ผู้รับการถ่ายทอดจึงเป็นบุตรหลานหรือภรรยา รวมทั้งเพื่อนบ้านใกล้เคียง ซึ่งได้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกันของกลุ่มผู้ทำเครื่องทองลงหิน ที่อยู่ในชุมชนเดียวกัน ลักษณะเนื้อหาของกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาในการทำเครื่องทองลงหิน ครอบคลุมจากจัดหาวัดอุปกรณ์เพื่อใช้ในการผลิตเครื่องทองลงหิน เครื่องมือที่ใช้ในการผลิตและกระบวนการผลิต ทุกขั้นตอน จนกระทั่งสำเร็จเป็นเครื่องดั่งโดยสมบูรณ์ ผู้ถ่ายทอดให้ผู้รับการถ่ายทอดซึ่งเป็นผู้ที่อยู่อาศัยภายในครอบครัวเดียวกันหรือเพื่อนบ้านในละแวกเดียวกัน ได้ดูตัวอย่างของจริง ได้สัมผัสงาน เห็นแบบอย่างและสังเกตการปฏิบัติงานหรือการสาธิตให้ผู้ของถ่ายทอดเป็นประจําในชีวิตประจำวันของผู้รับการถ่ายทอดจึงจดจำได้ มีการทำเลียนแบบ การฝึกฝนและลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง โดยการเรียนรู้จะเป็นการรับการถ่ายทอดที่เกิดจากการทำงานจริง เริ่มจากงานที่ง่ายไปสู่งานที่ยากตามลำดับ รวมทั้งการได้รับการบอกกล่าวและแนะนำจากผู้ถ่ายทอดเพิ่มเติมอีกทำให้เกิดเป็นความชำนาญและความสามารถผลิตผลงานที่มีคุณภาพดีเทียบเท่ากับผลงานของผู้ถ่ายทอด สื่อในการถ่ายทอดความรู้ในการทำเครื่องทองลงหิน ได้แก่ สื่อของจริง ประกอบด้วยวัสดุอุปกรณ์และเครื่องมือในการทำเครื่องทองลงหิน เช่น ดินเหนียว ขี้วัวแห้ง กาละมัง น้ำ กระจัง ขี้ผึ้ง เครื่องกลึง ฯลฯ รวมถึงการใช้สื่อบุคคล คือ ผู้ถ่ายทอดเป็นศูนย์กลางในการเรียนรู้

จากการศึกษาค้นคว้าเอกสารและงานวิจัยดังที่กล่าวมา สรุปได้ว่า การสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นมีความหลากหลายตามเอกลักษณ์แตกต่างกันไปในแต่ละท้องถิ่น โดยผ่านกระบวนการเรียนรู้และสืบทอดในรูปแบบวิธีการ ซึ่งมีปัจจัยต่าง ๆ เช่น การวางแผนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น และวัตถุประสงค์ของการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งส่งผลต่อการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ทั้งในด้านบวก เช่น ความต้องการในการดำรงชีวิต หรือความสนใจส่วนตัว และด้านลบ เช่น การขาดแคลนผู้สืบทอด หรือการไม่มีผู้รับการสืบทอด อย่างไรก็ตาม ภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้ถูกส่งสมและสืบทอดกันมาจากรุ่นสู่รุ่น เพื่อการปรับตัวและแก้ไขปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินชีวิต ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อบุคคล ชุมชน และท้องถิ่น ดังนั้น จึงจำเป็นต้องมีการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นให้คงอยู่อย่างยั่งยืนสืบไป